

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE İSTEK İŞLEVİ

Özge ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN

HAZİRAN - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE İSTEK İŞLEVİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özge ÇELİK

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili

“Bu tez 12/06/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Zikri TURAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Bahri KUŞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ŞERİFOĞLU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Özge ÇELİK

12/06/2024

ÖN SÖZ

Dilcilik faaliyetlerinde sıfat fiillerin işlevlerinin müstakil bir çalışmaya kaynaklık etmesi mühim ve gerekli konulardan biridir. “İstek” ise eski Türkçeden bu yana en işlek ve zengin kullanıma sahip işlevlerin başında gelmektedir ve bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesinin 14. ve 15. asırları ışığında çeşitli alt işlevleriyle birlikte incelenmeye gayret edilmiştir.

Çalışma Giriş, Sıfat Fiil Kategorisi ve İstek İşlevi, 14. ve 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde İstek İşlevi ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmanın esas konusunu oluşturan 14. ve 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde İstek İşlevi bölümü alt işlevler ve şekiller bakımından iki bölümde sunulmuştur. Taranan eserlerdeki istek işlevli sıfat fiil ekleri bulundukları beyitlerin bir kısmının çalışmaya geçirilmesiyle sınıflanmıştır.

İstek işlevinin 14. ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesindeki durumu ise Sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Lisans ve yüksek lisans öğrenimim sırasında fikirleri ve çalışmalarıyla bana yol gösterici olan danışman hocam Prof. Dr. Zikri TURAN’a şükranlarımı sunarım.

Özge ÇELİK

12/06/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
İŞARETLER	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: SIFAT FİİL KATEGORİSİ VE İSTEK İŞLEVİ	4
1.1. Sıfat Fiil Ekleri Nedir	4
1.1.1. Sıfat Fiil ve Kip	8
2. BÖLÜM: 14-15. YÜZYIL ANADOLU TÜRKÇESİNDE İSTEK İŞLEVİ	18
2.1. İşlevler	18
2.1.1. Emir	18
2.1.1.1. Emir/Acıma	18
2.1.1.2. Emir/Beklenti	19
2.1.1.3. Emir/Dikkat Çekme	20
2.1.1.4. Emir/İhtâr	21
2.1.1.5. Emir/İmhâl	22
2.1.1.6. Emir/İzin Verme	23
2.1.1.7. Emir/Öneri	23
2.1.1.8. Emir/Rica	24
2.1.1.9. Emir/Sebep Bildirme	26
2.1.1.10. Emir/Sınırlama	26
2.1.1.11. Emir/Teşvik	27
2.1.1.12. Emir/Tavsiye, Öğüt	28
2.1.1.13. Emir/Tehdit	30
2.1.1.14. Emir/Telkin	30
2.1.1.15. Emir/Temenni	32
2.1.1.16. Emir/Varsayım	33
2.1.1.17. Emir/Yakarış, Yalvarma	34

2.1.1.18. Emir/Yeterlik.....	35
2.1.2. Gereklik.....	36
2.1.2.1. Gereklik/İhtâr	37
2.1.2.2. Gereklik/İstidât-Liyâkât	38
2.1.2.3. Gereklik/Öneri	38
2.1.2.4. Gereklik/Tahmin	39
2.1.2.5. Gereklik/Tavsiye	39
2.1.2.6. Gereklik/Yakıştırma	41
2.1.3. İstek	41
2.1.3.1. İstek/Arzu.....	42
2.1.3.2. İstek/Beklenti	43
2.1.3.3. İstek/Eğilim.....	44
2.1.3.4. İstek/Gereklik.....	46
2.1.3.5. İstek/İhtâr	47
2.1.3.6. İstek/İhtimal	48
2.1.3.7. İstek/İmkân	48
2.1.3.8. İstek/Öneri.....	49
2.1.3.9. İstek/Rivâyet-Pişmanlık	51
2.1.3.10. İstek/Tasarı	51
2.1.3.11. İstek/Teklif	52
2.1.3.12. İstek/Temenni.....	53
2.1.3.13. İstek/Vaad.....	55
2.1.3.14. İstek/Yetkinlik	56
2.2. Şekiller.....	56
2.2.1. -Ø.....	57
2.2.2. -(y)A	64
2.2.3. -sA	70
2.2.4. -(y)AlI.....	72
2.2.5. -(y)AsI	73
2.2.6. (y)IsAr	74
2.2.7. -mAlI+Ø+Ø+Ø+ol-Ø-	74
2.2.8. -(A/I)r	74

3. BÖLÜM: İŞLEVLER VE ŞEKİLLER İLE OLUŞAN ÇERÇEVENİN DEĞERLENDİRMESİ	75
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79
ÖZ GEÇMİŞ	82

KISALTMALAR

Taranan Eserlerin Kısaltmaları

G : Garībnāme

MT : Mantıku't-Tayr

SN : Süheyl ü Nevbahār

VN : Vesīletü'n-Necāt (Mevlid)

Diğer Kısaltmalar

bk. : Bakınız.

esfe. : emir sıfat fiil eki

gnze. : geniş zaman eki

isfe. : istek sıfat fiil eki

şe. : şahıs eki

tke. : teklik eki

tnn. : tamlanan

Yay. : yayın

yy : yüzyıl

İŞARETLER

- () : Bir sesin veya şeklin koşullara bağlı varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.
- +
- : İsme eklenmeyi, isim sınıfını göstermektedir.
-
- : Fiile eklenmeyi, fiil sınıfını göstermektedir.
- <, >
- : Ses veya şekildeki değişme ve gelişmelerin yönünü göstermektedir.
- #
- : Sesin başında yazılır ise o sesin kelimenin başında yer aldığını, sonunda yazılır ise kelimenin sonunda yer aldığını göstermektedir.
- Ø
- : Bir dil bilgisi ögesinin, telaffuz edilmeyip işlevinin korunduğu biçimini temsil etmektedir.

ÖZET	
Başlık: Eski Anadolu Türkçesinde İstek İşlevi	
Yazar: Özge Çelik	
Danışman: Prof. Dr. Zikri Turan	
Kabul Tarihi: 12/06/2024	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 82 (ana kısım)
Türk dilinin eklerinin sınıflamasında, fiilimsilerin alt türlerinden olan sıfat fiiller, dilcilik faaliyetlerinde üzerinde uzunca durulan konulardan biri olmuştur. Sıfat fiil kategorisi birçok dilcinin uğraş alanlarından biri olmasına rağmen, bu eklerin Türk dil bilgisindeki konumu, süregelen tartışma ve çalışmaların kaynağını oluşturmaya devam etmektedir. Sıfat fiillerin cümledeki bağlama göre sahip olduğu işlevler ise bundan önceki birçok çalışmada türlü yönleriyle ele alınmış olmakla birlikte işlenmeye devam edilmesi gereken bir konudur. Sıfat fiillerin işlevlerinden biri olan “istik”, çeşitli morfemlerle veya telaffuz edilmeyen ancak işlevlerinin korunduğu şekliyle istisnasız her dönemin metinlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu işlev, sahadaki birçok dilci tarafından kabul görmüş <i>istik kipi</i> şeklindeki adlandırmasından bile henüz kurtulamamış durumdadır. Nitekim bu gereklilik hâli, çalışmamızın ortaya çıkma fikrine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada istek işlevli sıfat fiiller, konunun sınırlarını belirlemek adına Eski Anadolu Türkçesi ve bu dönemin çeşitli eserlerinden alınan örneklerle açıklanmış ve yerleşik dilcilik kültüründe kabul gören yaklaşımların geçerliği sorgulanmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Sıfat Fiil, İstek İşlevi	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Request Function in Old Anatolian Turkish	
Author of Thesis: Özge ÇELİK	
Supervisor: Prof. Dr. Zikri TURAN	
Accepted Date: 12/06/2024	Number of Pages: vii (pre text) + 82 (main body)
In the classification of suffixes of the Turkish language, adjective verbs, which are subtypes of verbals, have been one of the subjects that have been emphasized for a long time in linguistic activities. Although the adjective verb category is one of the areas of interest of many linguists, the position of these suffixes in Turkish grammar continues to constitute the source of ongoing discussions and studies. The functions of adjective verbs depending on the context in the sentence have been discussed in various aspects in many previous studies, but it is a subject that needs to be continued. “Request”, one of the functions of adjective verbs, appears frequently in the texts of every period without exception, with various morphemes or in the form that is not pronounced but its functions are preserved. However, this function has not yet been freed from its designation as subjunctive mood, which is accepted by many linguists in the field. As a matter of fact, this state of necessity paved the way for the idea of our study. In this study, subjunctive adjective verbs are explained with examples taken from Old Anatolian Turkish and various works of this period in order to determine the boundaries of the subject, and the validity of the approaches accepted in the established linguistic culture are questioned.	
Keywords: Old Anatolian Turkish, Adjective Verb, Request Function	

GİRİŞ

Türk dili, ekleşme dizisinde anlamlar ile işlevleri bir araya getiren, yandaş ekleşme zinciri hâlinde bulunan bir söz dizimine sahiptir. Bu ekleşme dizisinde anlamı karşılayan kelimeler ile işlevi karşılayan ekler, asıl unsur $\pm$ yardımcı unsur sırası ile kelime-ek karşıtlığını oluşturur. Söz konusu asıl unsur olan kelimede, isim ve fiil sınıfının takibinin yapılması esastır. Ek almış her unsur, ancak isim veya fiil sınıfından biri olabilir.

Türk dilinde eklerin, üst işleve sahip on çeşidi vardır (Turan, 2018). Fiilimsiler de bu on temel ek sınıfından biridir ve eklendikleri eksiltili fiillerin anlamında bir değişiklik meydana getirmeden onları isimler gibi şekilce eksiltisiz yapar. Fiilimsiler, cümlede üç ana alt işlev türüyle varlık kazanabilir: İsim fiil, zarf fiil ve sıfat fiil.

Fiilimsi kategorisine bağlı sıfat fiiller, bilhassa Türk dilinde oldukça sık başvurulan bir gramer unsurudur. Sıfat fiil ekleri, cümledeki yardımcı unsur (tamlayan)-asıl unsur (tamlanan) ilişkisinde tamlananı çeşitli anlam ve işlevlere tabi tutan niteleyici göreviyle varlık bulur. Bununla birlikte tamlanan telaffuz edilmeyip görev kategorisinde bulunabilir.

Sıfat fiil, ilgili dil bilgisi yayınlarında bugüne kadar birçok farklı terimle adlandırılmış ve sıfat fiilin izahına yönelik farklı tarif yollarına gidilmiştir. Ancak bunların yanı sıra, müstakil bir çalışmaya yeteri kadar kaynaklık etmiyor oluşu veya ekseriyetle yapılan çalışmaların birçoğunda sıfat fiil kategorisine şekilci bir anlayışla yaklaşıldığı, yalnızca belirli ekler üzerinden bu kategorinin açıklanmaya çalışılmış olduğu dikkat çekmektedir. Bu ekler genellikle zaman ekleri, kimi zaman da kipler ve yapım ekleri sınıfına dahil edilmiştir. Oysa bu gramer unsurunu şekilci sınıflamalara tabi tutmak yerine söz dizisindeki işlevlerine göre incelemek ve tasnif etmek konuyla ilgili daha doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Yakın zamanlarda sıfat fiiller işlev odaklı yaklaşımlarla değerlendirilmeye başlanmış ancak hâlâ dilimizin birçok dönemi ve eserlerinin bu anlayışla incelenmesi ihtiyacı sona ermemiştir. Konuya bu minvalde bir çalışma ile katkı sağlayarak sıfat fiilleri söz dizisindeki işlevlerine göre değerlendirmek önem arz etmektedir.

Biz de bu çalışmada dilimizin tüm tarihi şivelerinde en işlek ve zengin alt işlevlerinden biri olan istek sıfat fiilinin icra edildiği şekil ve işlevleri 14. ve 15. yüzyıl Anadolu

Türkçesi dönemi örneklerinden yola çıkarak ekleşme dizisindeki bağlamına göre incelemeyi amaçladık.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, 14. ve 15. yüzyılda Türkçemize kazandırılan *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı* (14. yy), *Garībnāme* (14. yy), *Süheyl ü Nevbahār* (14. yy) ve *Vesīletü'n-Necāt* (15. yy) adlı eserlerdeki istek işlevli sıfat fiil eklerini, söz dizisindeki alt işlevlerine göre inceleyip tespit ve tasnif etmektir.

Çalışmanın Önemi

Sıfat fiil eklerinin sahip olduğu alt işlevler ve bu işlevleri icra eden morfemlerin incelenmesi, Türk dil bilgisinin önemli ve geniş çaplı bir inceleme konusudur. Sıfat fiillerle ilgili yapılan çoğu akademik çalışmada şekilci bir bakış açısı hakimdir ve işlev odaklı değerlendirilmemiştir. Bu sebeple çalışmamız Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde istek sıfat fiillerin kullanılış şekillerini işleve yönelik bir yorumla göstermesi açısından önemlidir.

Çalışmanın Amacı

Oğuzların Anadolu'ya göçünün ardından Anadolu'da oluşturdukları ve geliştirdikleri Eski Anadolu Türkçesi, şimdiye dek tüm dil hususlarıyla incelenmeye en ihtiyaç duyulan dönemlerden biri olmuştur ve birçok çalışmaya ışık tutmuştur. Aynı zamanda günümüz Türkçesinin de temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu çalışmada 14. ve 15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinde ortaya konmuş, özellikle muhtevası açısından istek kategorisine temayül eden eserlerin sahip olduğu istek işlevli sıfat fiilleri tespit etmek temel hedeflerden biridir. Ayrıca bu istek işlevli sıfat fiillerin azımsanmayacak ölçüde alt işlevleri de içerdiğini saptamak ve bunları tasnif etmek, istek kategorisinin yalnızca yerleşik dilcilik kültüründeki belirlenmiş şeklinden ibaret olmadığını, tüm sıfat fiil eklerinde olduğu gibi istek kategorisinin de işleve dayalı bir anlayışla ele alınması gerektiğini Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden olan *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı* (14. yy), *Garībnāme* (14. yy), *Süheyl ü Nevbahār* (14. yy) ve *Vesīletü'n-Necāt* (15. yy) üzerinden göstermek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Kendi içinde alt türleri olan bu

istek işlevinin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çok daha zengin örneklerle göze çarpacağı düşüncesi bu dönemin inceleme alanı olarak seçilmesine sebep olmuştur. İncelenen eserlerin geniş hacmi ve zengin içeriği yeterli malzemeye ulaşmamızı sağladığından sınırlı metinler üzerinden hareket edilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamız, Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde istek işlevini inceleyen iki aşamalı bir çalışmadır; teorik ve uygulama aşamaları bulunmaktadır.

Öncelikle birinci bölüm, yani teorik bölümde Türk dil bilgisinde bir fiilimsi türü olan sıfat fiil üzerinde durulmuş olup bazı dilcilerin sıfat fiil eki ve istek işlevi ile ilgili tanımları ortaya konmuştur. Bu tanımlar çerçevesinde bu dil bilgisi unsurlarının ne olup ne olmadığı sorgulanmıştır. Daha sonra incelenmek üzere seçilen eserler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 14. ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi döneminin bazı eserlerinde istek işlevini icra eden sıfat fiil ekleri tespit edilip tek tek fişlenmiş ve bu istek sıfat fiillerdeki alt işlevlerin sınırları belirlenirken söz dizisindeki diğer ek ve kelimelerle bağlantısı göz önünde bulundurulmuştur. Seçili eserlerden alınan istek alt işlevini icra eden örnekler görevlerine ve şekillerine göre düzenlenmiştir.

İşlevler ve şekillerin çizdiği sınırlar çalışmanın üçüncü bölümünde değerlendirilmiş olup sonuç bölümüne geçmeden evvel bir köprü oluşturulmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde tespit edilen verilerin Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki durumu gösterilmiştir.

1. BÖLÜM: SIFAT FİİL KATEGORİSİ VE İSTEK İŞLEVİ

1.1. Sıfat Fiil Ekleri Nedir

Türk dil bilgisi çalışmalarında pek tabii birçok dilci ve araştırmacıya çalışma alanı olmuş ve söz konusu taraflarca tarifi yapılmış olan sıfat fiil ekleri fiilimsi kategorisinin üç ana alt işlevinden biridir. Zarf fiil ve isim fiil grubunda olduğu gibi şekilce eksilteli durumda olan fiillere eklenerek o fiili anlamında bir değişiklik meydana getirmeden isim kalıbına geçirirler. Cümle kuruluşunda isim kalıbına geçiş yapmış fakat mânâsı halen muhafaza edilen ve bir ismi sıfat vazifesiyle niteleyecek bir fiile (yardımcı unsur olarak) başvurmamız gerektiğinde sıfat fiil eklerini kullanmaktayız (Topçu, 2011: 24).

Basit bir örnekle başlarsak, *duran çocuk* ifadesinde, çocuğu *dur-* fiiline eklenen *-an* morfemiyle fiildeki anlamı değiştirmeden asıl unsuru yani tamlananı niteliyoruz. Burada tamlamada telaffuz edilen bir tamlananın mevcudluğu görülür. Ancak sıfat fiillerde tamlanan, yalnızca telaffuz edilen, apaçık bir anlam unsuru olarak değil; telaffuz edilmeyen görev şekliyle de (Ø) var olabilir: *dur-Ø-uyor+Ø (tamlanan)+Ø*

Sıfat fiillerin adlandırılması hususu her ne kadar üzerinde mutabık olunan bir durumda değilse de yaygın kullanım “sıfat fiil” yönündedir. Biz de bu çalışmada sıfat fiil terimini tercih ettik.

Sıfat fiiller, isim fiil ve zarf fiillere nazaran sahip olduğu işlev zenginliği bakımından dolayı en sık kullanılan fiilimsi türüdür ve yapılan çalışmalarda yer aldığı ekleşme dizisindeki işlevlerinin gözetilmesi şartıyla gerekli tahlil ve tasnif yollarına gidilmelidir. Lakin bizim işlevi gözeterek sıfat fiil eki olarak incelediğimiz şekillerin umumiyetle zaman ekleriyle karıştırıldığını, sıfat fiil eklerinin hangi kategoride yer aldığının belirsizliği veya sıfatın bir kelime türü gibi gösterildiğini, kip hatta yapım eki başlıkları altında işlendiği görülmektedir. İşlevlerin gözetilmeden şekilciliğin hâkim olduğu bu görüşler eski ancak varlığını sürdürmeye devam eden görüşlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Korkmaz (1992: 132) sıfat fiilin, kişiye ve sayıya bağlı olarak fiil çekimini gerçekleştirmediğini ancak eklendiği fiili zaman anlamıyla sıfatlaştırdığı için bünyesinde hem sıfat hem fiil niteliklerini taşıyan bir fiil şekli olduğunu söyler. Bunları -DIk/-DUk, -mİş/-mUş, -An, -r, -Ar-, -Ir/-Ur, -mAz, -AcAk, -IcI şeklinde bölümleyip bu eklerin fiilden sıfat türettiğini ileri sürmüştür (2009: 346).

Bu ifadeye göre sıfat fiillerin “*fiilden türemiş sıfat*” olduğunu varsayarsak, sıfat fiil ekleri yapım eklerinin görevi olan “*türetmek*” işinimi yapmaktadır, sorusu ortaya çıkar. Çünkü yapım ekleri “*türetme*” işiyle, eklendiği kelimenin anlamını ve şeklini değiştirerek yeni bir kelime ortaya koyar. Ancak sıfat fiiller eklendiği fiilin anlamını değiştirmekle yükümlü ekler değildir.

Ayrıca Korkmaz’ın bu açıklamalarına göre sıfat bir kelime türü gibi gösterilmektedir. Ancak sıfat kavramı, kelimeyi niteleyen görev unsurudur ve ayrı bir kelime sınıfı oluşturma durumu yoktur. Çalışmanın en başında da belirtildiği üzere, kelime isim ve fiil olmak üzere iki sınıftan ibarettir.

Banguoğlu (2015: 422) sıfat fiilin eklendiği fiili zaman yönünden sıfatlaştırdığını söyleyerek Korkmaz ile paralel çizgide bir tanım yapmıştır. Devamında sıfat fiilleri taşıdıkları zaman anlamına göre “Geçmiş sıfat fiilleri, Hâl sıfat fiilleri (şimdiki zaman sıfat fiilleri) ve Gelecek sıfat fiilleri” olarak üç gruba ayırır. Bu gruplama yöntemi zaman eklerinin yaygın dilcilik kültüründe benimsenip sınıflandığı şekline göre yapılmış olup ekin cümledeki işlevi önemsenmemiştir. Örneğin “Şimdiki zaman sıfat fiilleri” başlığı altında “-an” ekini vererek bu ekin “*oldukça sınırlanmış bir şimdiki zaman anlamı*” taşıdığını öne sürer. Hâlbuki bir ek bu yöndeki şekilci yaklaşımlara maruz bırakılarak tek bir işleve tabi tutulamaz. Misal, örnek olarak yazılan “batan güneş” tamlamasında -an eki şimdiki zaman anlamı değil fiilin devamlı olarak gerçekleşmesi itibarıyla cümleye alışkanlık işlevini katmıştır.

Hacıeminoğlu (2008: 163) da aynı çizgide bir açıklamayla geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman bildiren şekillerine göre sıfat fiil eklerini gruplar.

Karaağaç (2013: 453) “Ad eylem ekleri” olarak isimlendirdiği bu eklerin asıl işlevinin geçici fiil adları yapmak olduğunu söyler ve adlaştırma işi yapılmadığı sürece şahıs belirtileri de alıp cümle kurma işini üstlendiğini söyler. Ayrıca gerekirse yapım ekleri gibi kalıcı isim yapabildiğini açıklar. Başlıca sıfat fiil eklerinin şunlar olduğunu yazar: -An, -r, -Ar; -mAz; -mİş; -mUş; -Dİk, -AcAk; -Asİ; -Dİ, -mAktA; -mAdA; -yor.

Ergin (2012: 333) sıfat fiiller için umumiyetle *partisip*¹ terimini kullanmıştır ve partisiplere fiillerin isim şekilleri olduklarından isim fiil² denebileceğini de söyler. Ergin’e göre sıfat fiiller nesnelerin hareket niteliklerini gösteren fiil şekilleridir. Ayrıca

¹ Emre (1945: 46), Çağatay (1948: 525) ve Şahin (2011: 74) de *partisip* terimini kullananlar arasındadır.

² Ayrıca Eraslan (1980) sıfat fiilleri *isim fiil* şeklinde adlandıran bir diğer isimdir.

hareket halindeki nesneyi ifade etmesi bakımından partisipleri asıl isimlerden ayırdığını belirterek bunların anlam bakımından isim cinsinden kelimeler olduğunu ekler. Bunun yanında hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterme fonksiyonu içerdiğini de söyler. Özetle sıfat fiilin, hareket ve zaman kavramını koruyan fakat isim gibi kullanılan fiil şekli olduğunu; bu şekli oluşturmak için de fiillere partisip eklerinin getirildiğini bildirmiştir. Ergin de sıfat fiil eklerini zaman ifade etmesi suretiyle gruplamış; -An, -r/, -Ar, -Ur (-mAz; menfi geniş zaman partisip eki) eklerinin geniş zaman; -mİş, -mUş, -Dık/-Duk eklerinin geçmiş zaman; -AcAk ve -AsI eklerinin gelecek zaman anlatımına sahip olduğunu dile getirmiştir. -mAll ekinin de partisip eki olarak³ gelecek zaman ifade ettiğini söylemiş, -DAÇI ekinin ise eski Türkçenin gelecek zaman sıfat fiil eki olduğunu da eklemiştir. Ayrıca Ergin, -DI üst şekline bağlı eklerin de sıfat fiillere ihtiyatla dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Ergin'in bu açıklamaları sorgulanacak niteliktedir çünkü sıfat fiilleri hem kelime hem ek kategorisine yerleştirmiş, kelime kategorisinde anlamca isim cinsinden kelimeler olduğunu öne sürmüştür. Ancak Turan'ın (2018: 104) bu konudaki açıklamalarını hatırlatarak sıfat fiillerin fiilin anlamını değiştirmeden şekil itibarıyla isim grubuna geçirdiğini söylemeliyiz.

Şahin (2011: 74) Ergin'e benzer bir açıklamayla sıfat fiillerin hareket ve zaman bildirerek nesneleri nitelediğini söyler. Sıfat fiilleri yaygın dilcilik kültüründeki zaman bildiren eklerle göre sınıflandırmıştır.

Gencan (1974: 195) sıfat fiiller için *ortaç*⁴ terimini de kullanır. Gencan bu eklerin varlıkları nitelediklerinden dolayı sıfat olduğunu; özne, nesne ve tümleç ile birlikte kullanıldığında yan cümlecik kurmalarından dolayı da fiil grubuna dahil edilebileceğini söyler. Devamında -An, -()r, -AcAk, -mİş, -Dık, -mADık eklerinin sıfat fiil türettiğini söyler.

Deny sıfat fiillerin şu eklerle meydana getirildiğini söyler: -An şimdiki geçmiş zaman sıfat fiili, -Ar/lr geniş zaman sıfat fiil eki, -mİş'lı geçmiş zaman sıfat fiili ve bunlara ek

³ Ergin (2012: 337), -mAll ekinin -mA yapım eki ile sıfat fiil ekinin birleşiminden ortaya çıktığını, sıfat fiil eki olarak gelecek zaman anlamı taşıırken şekil ve zaman eki olarak gereklik kipine dahil olduğunu söyler.

⁴ Deny (1941: 408), Emre (1945: 46), Kükey (1975: 196), Vardar (2002: 152), Ediskun (2003: 243), Adalı (2004: 60), Deniz Yılmaz (2009: 82) *ortaç* terimini kullanan diğer isimlerdendir.

olarak -DIK'lı ve -AcAK'lı (niyetli gelecek zaman sıfat fiili görevinde) kiplerin de sıfat fiil olarak kullanıldığını söyler (1941: 409-410).

Haydar Ediskun, sıfat fiillerin, bir taraftan isimleri nitelemeleri nedeniyle sıfat, öbür taraftan da özne, nesne, tümleç almaları nedeniyle fiil olduğunu ifade eder. Ediskun ayrıca isim fiil eki olarak görülen -mA şeklini bazı durumlarda sıfat görevinde olduğundan dolayı sıfat fiil eki gibi değerlendirmiştir (2003: 249).

Adalı, bağımsız çekirdek bir tümcenin yan tümceye dönüştürülmesini sağladığını söylediği “*Eylemsi Ardılları*” (fiilimsiler) başlığı altında *ortaçlık ardılları* terimini kullanarak; -AN, -R, -DIK, -MIŞ, -ACAK ve -ASI eklerini verir (2004: 60). Adalı’nın fiilimsilere ilişkin şu açıklamaları (2004:61) dikkat çekicidir: Adalı’ya göre çekirdek cümlelerin dönüşümü yüklemi oluşturan mecburi eklerin (zaman ve şahıs) kaldırılıp fiilimsi eklerinin getirilmesiyle elde edilir. Adalı’nın tabiriyle geniş zaman, belirsiz geçmiş ve gelecek zaman sıfat fiil ekleri aynı zamanda fiilimsi ekleri olduğu için cümleden kaldırılan sadece şahıs ekleridir. Adalı’nın bu sözlerine göre, yüklemcin çekimini sağlayan kişi ekleri kullanılmadığında fiilimsi ekleri cümleyi bir dönüşüme sokar. Durum böyleyse konuya yönelik bize şu soruyu sordurur; fiilin sıfat fiil ekiyle - anlamı korunduğu hâlde- şeklen isimleşmesi bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir veya daha açık bir ifadeyle “Çocuk güldü.” cümlesinin sıfat fiil eki ile “gülen çocuk” olarak değiştirilmesi *dönüşüm* kavramıyla açıklanabilir mi, bu soruların cevapları önemlidir. Bize göre anlamı korunan hiçbir dil unsuru ne türetim ne de dönüşüm tabirleriyle açıklanmalıdır.

Üstüner (2000: 15) sıfat fiil eklerinin esas işlevinin, isimleri zaman bildiren hareket vasıflarıyla nitelemek olduğunu söyler. Üstüner sıfat fiil eklerinin özelliklerini 12 madde ile sıralamıştır (2000: 20-21-22-23). Bu 12 maddede özetle, sıfat fiillerin, fiillerin cümlede isim hâlinde kullanılan şekilleri olduğunu, hareket ve zaman kavramı taşıdığını, isim çekim eklerinin hepsini alabildiğini, birleşik yapı cümlelerde yan cümlelerin yüklemi olabildiği gibi yardımcı fiillerle birlikte kullanıldığında asıl cümlelerin yüklemi olabileceğini, kalıcı isimler türetebildiğini, cümlede sıfat, zarf, zarf-fiil ve kip eki olarak çeşitli şekillerde kullanılabildiğini ifade etmiştir.

Demir ve Yılmaz (2003: 195) çeşitli tamlama örnekleri vererek, örneklerdeki eklerin fiili isimleştirip başka bir ismi nitelediklerini söyler ve bu eklerle fiilin isme bağımlı hâle geldiğini eklerler. Burada bir *bağımlılık* söz konusu olabilir mi, bunun sorgulanması

gerekir. Çünkü nasıl “*piş-miş yemek*” örneğinde -miş eki sıfat fiil olarak kabul ediliyorsa “*Yemek pişmiş.*” cümlesinde de sıfat fiildir. Aradaki tek fark tamlananın telaffuz edilmemiş olması ve görev kategorisinde kullanılmış olmasıdır. Yani bir isme bağımlı hâle gelme durumu söz konusu değildir.

Gülsevin ve Boz (2004: 147) sıfat fiilleri tanımlarken fiillerin zamanla ilişkili isim ve sıfat şekilleri olduklarını, fiillerden süreğen olmayan isimler yaptıklarını ve tıpkı isimlerin aldığı gibi çokluk, iyelik ve hâl eklerini aldıklarını söyler. Sıfat fiil ekleri için -mİş, -mAdUK, -dUK, -(y)AcAK, -(y)AsI, -dAçI, -(y)An, -(U)r, -mAz gruplamasını yapmışlardır.

Başdaş (2006: 4) yukarıdaki tanımlardan farklı olarak sıfat fiil eklerini yapım veya çekim ekleri grubuna tamamen dahil etmeyerek bunların üçüncü grubu oluşturan *ara eklerden* değerlendirilmesi gerektiğini teklif eder. Aslında bu ara eklerin iki grubun da dışında bulunmayıp temelde yapım ve çekim eklerinin bir kısmını kapsadığını dile getirir. İşlevleri birbirine yaklaşan ekleri, “ara ekler” adlandırmasıyla üçüncü bir grupta incelemeyi uygun bulmuştur. Burada sıfat fiilleri yapım ve çekim kategorisine bağlı tutmaması isabetli olmuş gibi görünebilir ancak Başdaş’ın üçüncü bir grup oluşturup bu gruba dahil ettiği eklerin çoğu ayrı birer ek kategorisidir, birer üst işlevdir.

Sıfat fiil konusunda yapılan tanımlara bakıldığında birçoğunun işlev değil şekil esas alınarak yapıldığı görülmektedir. Yaklaşımlar benzer olsa da henüz tanım ve terim birliği de sağlanamamıştır. Umumiyetle zaman ekleriyle karıştırılan sıfat fiil ekleri, yukarıdaki açıklamalarda da yazıldığı üzere daha birçok farklı kavram ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu eski yaklaşımların temel nedeni sıfat fiillerin söz dizisi içinde hangi görevle bulunduğu bilincine varamamaktır denebilir. Oysa bir sıfat fiil ekine yapım eki demeden önce eklendiği fiilin anlamını yok edip yeni bir anlam türetip türetmediğine, aynı şekilde bu ekleri zaman eki kategorisine sokarken cümle kurma yetilerinin olup olmadığına bakılsa sıfat fiil konusunu bu izahlardan kurtarmanın yolu kolayca bulunabilir.

1.1.1. Sıfat Fiil ve Kip

Kip, sıfat fiil ekleriyle karıştırılan bir diğer kavramdır. Öncelikle kip ile ilgili bazı izahlar aşağıdaki gibidir.

Dilâçar (1971: 106) ise kipi zamanla ilişkilendirmemiştir. Kiplerin, fiildeki sürecin hangi psikolojik şartlarla oluştuğunu veya oluşturulmak istendiğini bildiren bir kavram olduğunu; ruh hâlimizi, kişisel duygularımızı ve niyetimizi kip ile aktardığımızı söyler. Banguoğlu (1990: 443) Türkçede basit, bildirme tarzında dokuz zaman, dolayısıyla dokuz kip bulunduğunu ve bunların geçmiş, şimdiki zaman, gelecek, dolaylı geçmiş, geniş zaman, dilek-şart, istek, gereklik ve buyuru kipleri olduğunu ifade etmiştir. İlk beşini esas zaman kipleri, son dördünü uyarı kipleri şeklinde açıklar.

Korkmaz (1992: 103) kiplerin, fiil yapılarının gösterdiği oluş ve kılışın şahsa ve zamana bağlı olarak hangi şekilde gerçekleştiğini bildiren bir dil bilgisi unsuru olduğunu söyler. Türkçedeki kipleri *bildirme kipleri* ve *istek kipleri* olarak iki sınıfa ayırır.

Uzun (1998: 109) kip için konuşanın cümledeki görüşü sunma şekli, bu görüş karşısındaki şahsi tutumu olduğu tanımını yapar.

Vardar (2002: 135) kısaca kipin, fiilin belirttiği oluş karşısında konuşanın tutumunu gösteren fiil biçimlerinin özelliği olduğunu söylemiştir.

Bu yaygın tanımların dışında Turan (1999: 11) fiillerdeki istek, niyet, çabukluk, devamlılık gibi tavır özelliklerinin, fiillerin çekimlenip zamana ve şahsa bağlanmasıyla, cümlede kişinin geçmiş ya da geniş zamanda sergilediği tutumlara yani kiplere dönüştüğünü söyler. Turan’a göre Türkçede fiil sayısı kadar kip vardır.

Bazı fiilimsi ekleri kip eki olarak gösterilir ve bunların başında “istek sıfat fiili” gelmektedir. Sıfat fiillerin en işleklerinden biri olan istek ile, *emir*, *gereklik* ve *istek* alt işlevleri ve onların söz dizisine göre değişen alt işlevleri icra edilir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde emir, istek, gereklik ve hatta şart işlevleri ekseriyetle *Dilek/İstek Kipleri* veya *Tasarlama Kipleri* adı altında işlenmektedir.

Korkmaz (2009: 648-650) istek kipinin fiillere istek, niyet, arzu anlamlarını veren bir tasarlama kipi olduğunu, gerçekleştirilen işin arzu edildiğini veya o işe başlamanın niyetine girildiğini gösterdiğini ifade eder. Kipi kuran ekin, günümüz Türkçesinde birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde farklı köklerden gelen iki ayrı ek durumunda olduğunu açıklar. Bugün Türkiye Türkçesinde istek kipinin birinci şahıs teklik ve çokluğunun umumiyetle Eski Türkçede emir ve istek bildiren “-AyIn” şeklinden gelme “-(y)AyIm” şekliyle karşılandığını ve bunun çokluk biçiminin “-AlIm” şekli; ikinci ve üçüncü şahıs teklik çekimlerinde kullanılan kipin ise, şahıs ekleri ile genişletilen “-A” şekli olduğunu söyler. Bu eklerin işlevlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini bildiren

Korkmaz (2009: 652), “istek” esas görevinin dışında kimi yerde “emir, gereklik, rica, yeterlik, tahmin, kabullenme, alkış ve kargış”a yaklaşan ya da geniş ve gelecek zaman yerini tutan kullanılışlarının görüldüğünün altını çizmiştir.

Tarihi şivelerimizde bir morfemle tek bir anlamın karşılanmadığı tespitine pek tabii diğer gramer çalışmalarında da rastlıyoruz. Örneğin, Gülsevin (2002: 39) tek bir şekil ile birçok türde istek bildirilebileceğini açıklayarak Eski Türkçe metinlerinden verdiği örneklerle işlevlerin önemine dikkat çekmiştir. Gülsevin Eski Türkçede istek bildiren şekilleri işlevleriyle ele alarak “emir kipi, gereklik kipi” gibi bir ayrım yoluna gitmemiştir. Yine Gülsevin ve Boz (2004: 131) “emir, istek, gereklik” fonksiyonlarında kullanılan eklerin Eski Anadolu Türkçesinde de ayrı ayrı müstakıl şekillerde gösterebilmenin oldukça güç olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü aynı ek gereklik, emir, istek ve dahasını bildirebilmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde istek bildiren kipler için -(y)A, -sA, +GIL, -Ø (eksiz), +(U)η/-(U)ηUz, -sAηAnA, +sUn/-sUnlAr şekillerini vermişlerdir. Gülsevin ve Boz buradaki yaklaşımlarıyla işlevlerin önemine vurgu yapıyor gibi görünseler de istek kipi adı altında hem sıfat fiil hem kişi eklerini topladıkları görülür. Kaldı ki Eski Anadolu Türkçesindeki istek işlevli sıfat fiiller bu şekillerden ibaret değildir.

Bugünkü Türkiye Türkçesinde kullandığımız “-(y)AyIm/-(y)AlIm” ekleşmeli örnekler kip bahsinde süregelen uzlaşmazlıklardan biridir. Bir taraf, “Kalkayım.” ekleşmesindeki -ayım şeklini “emir kipi”, ikinci bir taraf ise (kişi kendisine emredemez düşüncesiyle), “istek kipi” başlığı altında inceler. Korkmaz (2009: 651) birinci şahıslarda da emir söz konusu olduğunu dile getirerek Eski Türkçedeki kullanımından hareketle bu ekin hem emir hem de istek bildirebileceğinin vurgusunu yapar. Ergin (2012: 305) de aynı düşünceyle birinci şahıslar için farklı eklerin bulunduğunu kabul eder ve birinci şahısta istek kipi olarak kullanılan ekin istek işlevine sahip bir “emir” eki olduğunu belirtir. Aynı şekilde Ercilasun (2024: 61) kişinin kendi kendisine emir veremeyeceğinin doğru olmadığını söyleyerek “Ahmet dedim kendi kendime, *kalk* ve *çalış*.” örneğini verir. İlgili şekillerin emir kipine girmesi gerektiği görüşündedir.

Dilmen, Banguoğlu, Gencan, Dizdaroğlu, Ediskun, Bilgegil, Adalı, Topaloğlu gibi isimler ise -AyIm/-AlIm şekillerinin istek kipine dahil edilmesi gerektiği fikrindedirler. Bu isimlere göre kişi kendisine emirde bulunamaz (Ercilasun, 2024: 61).

Bize göre öncelikle “Kalkalım.” gibi bir kuruluştaki istek işlevini ileten morphem *-alı*⁵ ve burada bir emir anlamının bulunması mümkün değildir. Çünkü emir isteğin en şiddetli alt işlevidir ve vurgulanmak istenen tek şey emredilen eylemdir. Bu sebeple de tüm vurgu tamlayanda yani asıl unsur olan fiilde toplanarak sıfat fiil eki *-Ø* hâlini alır.

Banguoğlu (2015: 469-471) istek kipinin, konuşanın kılış ve oluşa dair bariz eğilimini yansıttığını söyler. İsteğin bildirilmesiyle kararlı bir dileğin ifade edildiğini, duruma göre emir anlamına yaklaştığını belirtir. Bu kipin teklik ve çokluk üçüncü şahıslarının günümüz Türkçesinde ve yazı dilimizde artık eskidiğini, yerlerine üçüncü şahıs emir kiplerinin kullanıldığını açıklayan Banguoğlu “Seve yerine sevsin, seveler yerine sevsinler” örneklerini verir.

Bu ifadelerden hareketle, Banguoğlu gibi çoğunluğun görüşü *-sUn/-sIn* morfeminin 3. şahıslarda emir kipi olarak kabul edilmesi yönündedir. Emir bildiren eklemelerin eksiz kullanımı çoğunluğa göre sadece teklik 2. şahısla sınırlandırılır. Aslında bu örneklerde de emir sıfat fiil eki telaffuz edilmeyen görev kategorisi (*-Ø*) olarak varlığını sürdürmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi emir işlevli bütün cümlelerde tamlanan görev kategorisindedir çünkü emir isteğin en şiddetli türüdür ve muhatabımızın algılamasını istediğimiz şeyi önce söyleyerek bütün vurguyu tamlayanda toplarız. Banguoğlu’nun kip olarak ele aldığı “*+sIn/+sUn*” morfemi ise 3. şahıs eki + teklik ekidir.

sev - Ø - Ø + Ø + Ø + Ø + Ø - Ø - Ø + si + n

↓	↓	↓	↓
esfe.	tnn.	şe.	tke.

Dilek/İstek Kipleri başlığı altında işlenen bir başka şekil de *-sA* ekidir. *-sA* şekilli eklemeler *dilek-şart kipi* başlığında ortak olarak ele alınır.

Korkmaz (2009: 681-692) *-sA* morfemini *Şart Kipi Kuran -sA Eki* ve *Dilek Kipi Kuran -sA Eki* şeklinde iki gruba bölerek inceler. Şart kipi olarak; esas cümledeki yargının meydana gelmesini koşula bağlayan ve yalnız başına yargı iletmeyen bir tasarlama kipi olduğunu söylemiştir. Ekin cümlede kullanılış tarzları ve işlev kaymaları yoluyla yine koşula bağlı birtakım görev ayrılıklarına da uğradığını eklemiştir. Şart kipinin, cümle kuruluşundaki işlevleri bakımından değerlendirildiğinde “kabullenme, kararlılık, zıtlasma, kararsızlık, tahmin, tercih, şüphe ve dahası” gibi işlevlerinin olduğunu

⁵ *-(y)AlI* şeklinin yaşadığı ses değişimleri ve tahlili için bilhassa bk.: Topçu (2011: 58)

örneklerle açıklamıştır. Korkmaz bu eki dilek kipi olarak ele aldığı anda ise, koşul anlamından isteğe yönelmiş “niyet” ve “tasarlama” durumunda olan bir “istek”, bir “dilek” görevi olduğunu söyler. Burada -AyIm/-AlIm; +sUn/+sIn ve -A eklerinin -sA ekinden farklı olduğunu dile getiren Korkmaz -AyIm, -AlIm; +sIn/+sUn ve -A şekilleri ile oluşturulan istek kipinde, bir aşamaya kadar emire yönelmiş bir isteğin etkili olduğunu, dilek-şart kipindeki istekte, daha çok “niyet” ve “dilek” aktaran bir isteğin ağır bastığını söyler ve işlev farklılığına dikkat çeker.

Ergin (2012: 309-310) -sA şeklini *Şart Eki* olarak işler ve tasarlama kiplerinin şart şekli olduğunu söyler. Hareketlerin bir şart çerçevesinde tasarlanıp düşünüldüğünü anlatmaya yaradığını ifade eder. Bu şeklin duruma göre istek için de kullanıldığını, bu kullanımda şart değil, temenni ifadesi bulundurduğunu söyler ve bu temenni ifadesiyle kullanıldığını zaman yargı bildiren bir fiil çekimine girip cümle kurma görevinde kullanılabildiğini ekleyerek “*Yarın bari hava güzel olsa!*” örneğini verir.

Bu ekin gramer yayınlarında *dilek-şart kipi* olarak ele alınmadığı çok nadirdir. Öncelikle “*Dinlese anlardı.*” gibi bir kuruluştaki -sA şeklinin kip ile ilişkilendirilmesinin isabetli olmadığını, bu tür örneklerde -sA şeklinin zarf fiil eki kabul edilmesi gerektiğini ifade etmek gerekir. Ekin şart bildirdiği durumları inceleyip zarf fiil kategorisine girdiğini tespit eden araştırmacılar da vardır: Gülsevin (2017) ve Turan (2020).

Topçu’nun bildirdiğine göre bugünkü -sA şeklinin dönüşümü Eski Türkçede şart işlevli zarf fiil eki olan -sAr günümüzde r# erimesiyle -sA (<-sAr) şeklini almıştır ve -sA zarf fiili ve sıfat fiil işleviyle karşımıza çıkmaktadır (2011: 62). Eski Anadolu Türkçesinde de -sA şekliyle görülür.

Turan’a göre, -sA şeklini içine alan dilek/şart kipi terimi dilcilerin şekil ortaklığı algısıyla dilek/istek işlevi ile şart işlevini ve adlarını aynı deyişte birleştirmesiyle oluşmuştur. Bu adlandırmanın kaynağı da adına “Tasarlama/Dilek kipleri” denen ve -sA morfemini de içine alan “dilek/istek/temenni, emir, gereklik, şart kipi” alt başlıkları altında toplanan ek grubudur (2020: 163).

Turan’ın ifadelerinden hareketle dilek ve şart işlevinin şekil ortaklığı sebebiyle aynı deyişte birleştirilmesi bizim için de uygun değildir. Kaldı ki Türkçede fiil kadar kip olduğu (Turan, 1999:11) gerçeğini de hatırlatarak, bu ek zaten bir kip değil; ekleşme dizisinde sahip olduğu işleve göre istek sıfat fiil eki veya şart zarf fiil eki olabilir. -sA şeklinin eklendiği iki ayrı ekleşme dizisini ele alarak izah etmeye çalışalım:

1. “Bağır-ma-sa + duy-ma-zdım.” cümlesindeki -sa fiil tamlamasının tamlayan eki durumundadır ve cümlede şart işleviyle kullanılmıştır. Bir ek şart işlevine sahipse, fiil tamlamasında tamlayan fiile eklenmiştir ve sadece zarf fiil eki olarak tanımlanmalıdır.
2. -sA şeklinin eklendiği diğer ekleşme dizisi tevarüs eden dilcilik kültüründe “tasarlama/dilek kipleri” adı altında verilen örnekler arasında yer alır ve istek işlevindedir:

“Ben de al-Ø-sa+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+m.

Ben de al-Ø-sa+Ø+Ø+Ø+y-Ø-dı+Ø+m.”

“Ben de al-Ø-a+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+yı+m.

Ben de al-Ø-a+Ø+Ø+Ø+y-Ø-dı+Ø+m.”

“Ben de al-Ø-malı+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+yı+m.

Ben de al-Ø-malı+Ø+Ø+Ø+y-Ø-dı+Ø+m.”

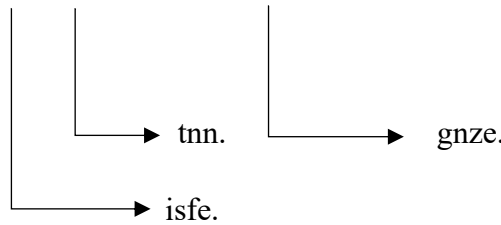
“Ben de al-Ø-acak+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+ı+m.

Ben de al-Ø-acak+Ø+Ø+Ø+i-Ø-di+Ø+m.”

Örneklerinde -sA, istek işlevli bir ektir. Yandaş ve yerdaş karşıtlık ilişkisine göre kendisiyle aynı yere art zamanlı olarak eklenen -(y)A, -mAII, -(y)AcAK şekilleri gibi sıfat fiil kategorisindedir ve birinci örnekteki şart işlevine sahip -sA ekinden farklıdır. Bu cümlelerde, -sA ve türdeşleri tamlayan unsur durumundaki fiile eklenirler fakat kendisinden sonra fiil değil isim gelir. Bir ek fiile eklenir ve sonraki unsur isim olursa istek veya türevi olur (Turan, 2020: 164).

Yine tasarlama/dilek kipleri altında yer verilen “-mAII” şekli de -sA ekinin (ve yukarıdaki örnekteki gibi türevlerinin) yandaş karşıtlık ilişkisine göre türdeşi olup “gereklik” alt işlevli bir sıfat fiil ekidir. Bu işlev yapılması gereklik arz eden fiillere eklenir ve telaffuz edilmeyen (Ø) bir tamlananı niteler. Bu kuruluş geniş zamanda işaretlenir:

“Bu çalışmayı bitir-Ø-meli+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+yi+m.”

Verilen örnekte ve benzerlerindeki gibi gereklik alt işlevini icra ettiğini söylediğimiz -mAll şeklinin sadece bu işlevi değil aynı zamanda bulunduğu söz dizisine göre “tahmin” alt işlevini de ilettiği görülebilmektedir.⁶

Tüm bunlara ek, *gereklik* ve *istek* işlevlerini yalnız bahsi geçen eklerin değil, başka şekillerin de karşıladığı görülür. Çünkü bir şeklin tek bir işlevde kullanılamayacağı gibi, bir işlevi de tek şekille iletemeyiz. Bu dilimizin zenginliğine aykırı ve eskimiş bir yaklaşımdır.

Nihayetinde, *istek*, *gereklik* ve *emir*, *istek* üst işlevine bağlı alt işlevlerdir. Ayrıca bu işlevler bitimsiz unsurlardır ve cümle kuramazlar. Eklendikleri fiilin anlamını da değiştirmezler. Bu ekler sıfat fiil kategorisine bağlı eklerdir. Yalnız -sA yukarıda da açıklandığı üzere cümlenin kurulumuna göre şart işlevli zarf fiil eki de olabilmektedir.

Değerlendirme

Ekleşme dizisindeki ögeler arasında morfofonemik-morfofonetik karşılık ilişkisinin doğru bir şekilde kurulması ve işlevlerin gözetilmesi yapılan incelemelerin daha faydalı sonuçlar vermesini sağlayacaktır. Nitekim sıfat fiillere karşı geliştirilen algı, tanım ve terim birliksizliğinin de altında yatan temel sorun bu karşılık ilişkisinin kurulamamasından kaynaklanır.

Öncelikle sıfat fiil nedir, ne değildir, birkaç madde ile toparlamak gerekir:

- i. Fiilimsi kategorisine bağlı bir ana alt işlevdir ve onun da söz dizisi içinde kendine ait alt işlevleri (*istek*, alışkanlık, tahmin, gösterme ve dahası) vardır.
- ii. Bir kelime türü değil görev unsurudur.
- iii. Zarf fiil ve isim fiiller gibi eklendikleri fiilin anlamını değiştirmeden şeklen isimleştirirler.
- iv. Anlam değiştirme özelliği olmadığından yapım eklerine; cümlede bitimlilik sağlamadıkları için çekim eklerine dahil edilemezler.
- v. Yardımcı unsur-asıl unsur ilişkisiyle isimlerin niteleyicisi olurlar ve tamlananı telaffuz edilmeyip görev kategorisinde varlığını koruyabilir.
- vi. Sıfat fiil ekleri kip değildir. Türkçedeki kipler sayıyla belirlenemeyecek kadar çoktur. İşbu açıklamalara göre sıfat fiil ekleri kip olamayacağından *istek* kipi adındaki yakıştırmalar da esasen isteğin sıfat fiillerin bir işlevi olduğuna ispat niteliğindedir.

⁶ Bilhassa bk.: (Topçu, 2011)

Öncelikle işlev ve kip arasındaki farkın ne olduğu elzemdir. Kelime-ek ilişkisinde eklerin kelimeye tabi olmak suretiyle bulundukları görevler söz dizisindeki aktarıma göre şekillenir ve bu eklerin kelimedeki hangi görevlerle bulunduğunun tespiti yandaş ve yerdış karşıtlık temeline dayanır. Bütün eklerde olduğu gibi sıfat fiil eklerini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bir ismin niteleyicisi konumundaki bir yardımcı unsura ihtiyaç duyulduğu anda sıfat fiil eklerini kullandığımız gerçeğini hatırlatırsak bu yardımcı unsur görevden yani işlevden öte bir şey değildir. Dolayısıyla sıfat fiil eklerinin de fiil karşısındaki durumu ancak işlev tabiriyle açıklanabilir. Nitekim fiillerdeki tavır özelliklerinin söz dizisine göre farklı tutumlara dönüşmesi şeklinde açıkladığımız kipin yardımcı unsur-asıl unsur ilişkisine dayanmaması, istek kipi yerine “istek işlevi” denmesi gerektiğini göstermektedir.

14.-15. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Dönemi

Oğuzlar Türk tarihinde çok önemli bir konumdadır. Zira Oğuzlar gerek siyasi gerek dil ve kültür tarihi bakımından Köktürk döneminden itibaren giderek güçlenmiş ve büyük devletler kurmalarıyla başarı göstermiştir. Bu başarı neticesinde günümüzde de geniş bir yayılım ile ekseriyetle birbirine yakın coğrafyalarda Güney-Batı Lehçeleri grubunu oluşturmuş bir kavimdir (Korkmaz, 2013: 11).

Oğuz ağızı başlangıçta konuşma dili olarak kullanılmaktaydı. XIII. asırda Azerbaycan ve Anadolu’da yazı dili olarak kullanılmaya başlanmış, XIII. asırdan XV. asrın sonlarına değin Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı dili hâline gelerek varlığını sürdürmüştür (Ercilasun, 2016: 429).

Bu dönem için çeşitli adlandırmalar yapılmış olmakla birlikte⁷ en yaygın kullanım “Eski Anadolu Türkçesi” yönündedir. Çalışmamızda da bu adlandırmanın kullanılması tercih edilmiştir. Ercilasun, *Eski Oğuz Türkçesi* terimini teklif eder (2016: 430).

Eski Anadolu Türkçesi dönemi Türk dili tarihinde oldukça önem arz eden bir dönemdir çünkü Oğuz şivesine dayalı ilk yazı dilidir. Eski Anadolu Türkçesi genellikle üç devreye ayrılarak incelenir:

1. Selçuklu Dönemi Türkçesi
2. Beylikler Dönemi Türkçesi
3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi

⁷ *Eski Osmanlıca* (Çağatay, 1948), *Eski Türkiye Türkçesi* (Timurtaş, 1977)

Beylikler dönemini kapsayan 14. ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi çalışmamızın inceleme alanı olmuştur.

14-15. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Döneminden İncelenen Eserler

Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayrî

Gülşehrî tarafından kaleme alınan eserin 1317'de tamamlandığı bilinir. Bu sebeple Gülşehrî'nin, XIII. yüzyılın ikinci devresi ile XIV. yüzyılın ilk devresinde yaşamış olduğu tahmin edilir. Ancak Gülşehrî'nin adının ne olduğu bahsinde henüz kesin bir neticeye ulaşılamamıştır (Güvenen, 2016). Gülşehrî'nin, XIV. asırda kaleme aldığı eser Ferîdüddin Attâr'ın aynı adlı eserinin Türkçeye uyarlanmış hâlidir.

Süheyl ü Nevbahâr

Hayatı hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Hoca Mes'ûd olarak tanınmış Mes'ûd bin Ahmed, eseri H. 751 (M. 1350)'de nazmetmiştir. Yaklaşık altı bin beyitlik hacmiyle önemli bir aşk mesnevisidir. Eserin geneline bakıldığında Çin imparatorunun kızı Nevbahâr ile Yemen padişahının oğlu Süheyl'in aşk hikâyesini anlatan Farsçadan tercüme bir eserdir. Hoca Mes'ûd bu mesnevide bolca öğüt ve özdeyişe yer vermiştir (Altuntaş, 2019).

Garîbnâme

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Âşık Paşa tarafından yazılmış olan Garîbnâme Anadolu Türkçesi sahasında XIV. yüzyılda yazılan en hacimli mesnevîdir. Genel anlamda devrinin sosyal yönünü vermesi, Türklerin yaşam tarzını çok iyi şekilde yansıtması, açık ve sade bir üslup ile kaleme alınması, öğüt edebiyatımız içinde bulunması gibi çeşitli yönleriyle oldukça önemli bir dil yadigârıdır (Yavuz, 2000: 6).

Vesîletü'n-Necât (Mevlid)

Yaygın olarak *Mevlid*⁸ adıyla bilinen Vesîletü'n-Necât XV. asırda Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı dinî bir eserdir. Çeşitli anlamlarla kullanılan mevlid, bununla birlikte edebiyatımızda aynı isimle anılan bir türdür. Bu edebî türün temelinde Hz. Muhammed'in

⁸ *Mevlid* kelimesi Türkçede, telaffuza uygunluğu nedeniyle *mevlüd* şekli ile de kullanılır.

yaşamı konu olarak işlenmekte, dünyaya gelişi, peygamberliği, yaşadığı mucizeler ve ölümü anlatılmaktadır. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i edebî açıdan çok kıymetli oluşu, etkileyiciliği ve yaygınlığı gibi sebeplerle diğer mevlid türündeki metinler arasında ayrı bir yere sahiptir. Süleyman Çelebi'nin hayatı hakkında geniş bir bilgi bulunmamakla birlikte Bursa'da doğduğu bilinmektedir. Çelebi eserini 812 (1409) yılında tamamlamıştır. Eserin sade bir dili vardır. Eser sehl-i mümtene örneği olarak addedilir. Mesnevi tarzında ve remel bahrinde (fâilâtün-fâilâtün-fâilün) yazılmıştır (Pekolcay, 2005).

2. BÖLÜM: 14-15. YÜZYIL ANADOLU TÜRKÇESİNDE İSTEK İŞLEVİ

Bu bölümde 14. ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi metinlerinde istek işlevini icra eden sıfat fiiller “İşlevler” ve “Şekiller” olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

2.1. İşlevler

Bu bölümde istek işlevi *emir*, *gereklik* ve *istek* olmak üzere üç alt türde incelenmiş ve bunların kendi içindeki alt işlevleri örnekleriyle birlikte verilmiştir.

2.1.1. Emir

Emir isteğin en şiddetli alt işlevidir ve bütün emir işlevli örneklerde tamlanan telaffuz edilmeyen (-Ø) görev kategorisindedir.

-Ø

ādem-iseñ andan ayru **olmağıl**
şağ-ısañ yoluñda şayru **olmağıl** (MT-4)

ol buña eydür ne oynarsın **yöri**
rüstem-i destāndan atları **koru** (MT-1203)

eydür iy hōca selām **olsun** saña
giderem kendü makāmumdan yaña (MT-1404)

giderüz sīmurga biz dīvāneler
kutlu **olsun** baykuşa virāneler (MT-1493)

2.1.1.1. Emir/Acıma

-Ø

niçe kim āsıysa mağbūn **gitmesün**
mağşudın **bulsun** u mağzūn **gitmesün** (G-4064)

2.1.1.2. Emir/Beklenti

-Ø

bu senden ne konuşılığdı hele
yavuz konuşıya tanrı **virşün** belā (SN-2643)

dek durayım bāri beni **bilmesün**
tāki öldürmege kaçdum **kılmasun** (MT-1165)

dek duralum kimse fikrin **kılmasun**
dınmayalum halk bu sırrı **bilmesün** (MT-2311)

niçe şeyhlık guşşasın yiye canuñ
başuñ **yıķılsun** ol zavyeñ senüñ (MT-2593)

eyle ter söyleyelüm bu sünbüli
kim okıyan kişinüñ **bitsün** dili (MT-2729)

ne deñlü ki düzmişdurur dir hemīn
bilinsün diyü beyti duşında umın (SN-354)

şu naķķāş dünyāda hīç **gölmesün**
diledügin isteyüben **bulmasun** (SN-546)

bugün halvetin zevķı fevt **olmasun**
kimesne bizüm sırrumuz **bilmesin** (SN-1798)

ol **unutsun** şekkerini bu sözün
ikisi de bu sözi **kılsun** güzīn (VN-165)

muştafa'nun mevlidini **okısun**
dāimā sermest oluban **şakısun** (VN-166)

aldı ışk bāzārına geldi anı
ana āşıķ müşteri **gelsün** kanı (VN-343)

2.1.1.3. Emir/Dikkat Çekme

-Ø

sevinü ili dapa safvān gider
görgil imdi ol münāfıķlar n'ider (MT-218)

pes **bilüñüz** iy cihānuñ kuşları
kim girü ol řāh düzer bu işleri (MT-242)

şanma kim yārānlarum çokdur benüm
senden artuķ kimsenem yoķdur benüm (MT-470)

bir hikāyet eydiserüz gül gibi
diñle bizden sen anı bülbül gibi (MT-1333)

tañrı birdür dōst birdür şöyle **bil**
iki diyenlerdürür ĥör u ĥacıl (MT-1749)

görindi irişicek aña degin
gör imdi kim ol nice dirdi ögin (SN-127)

işit saña bir ĥoř hikāyet kılam
eger tañrıdan uş 'ināyet bulam (SN-372)

atam **gör** benüm ile nitdi dirīg
ki kem nesneyi nice tutdı dirīg (SN-461)

levĥi **gör** kim yüzini dutmış baķar
allah adı yazıla dip intizār (G-21)

işidün hem ol mübârek burnının
mu'cize nicedür anda hem **görün** (VN-305)

2.1.1.4. Emir/İhtâr

-Ø

degme fi'lüñ yokdur içinde amân
muştafâ kavlına **inanğıl** hemân (MT-5)

ussuñı başuğa **dirşür** iy yetim
katı sözler çıkar ağzuñdan 'azim (MT-94)

muştafâ işlemedügin **işleme**
işleyüp sonra peşimânlar **yime** (VN-439)

kendüzüñi girü tersâ kılmağıl
halk içinde bizi rüsvâ **kılmağıl** (MT-712)

kendüzüñe şanmaduğuş **zinhâr**
şanma ayruğa dahı iy nâmdâr (MT-1002)

eydür er degül misin getür berü
'avrat-ısañ **gelme** zinhâr ilerü (MT-1160)

er-iseñ meydâna gir merdâne var
'avrat-ısañ **çıkma** evden zinhâr (MT-1518)

hüdhüd eydür nefşüñe **aldanmağıl**
düşmenüñi kendü döstuş **sanmağıl** (MT-3173)

hüdhüd eydür hışma zinhâr **uymağıl**
zahm ururlar-ısa dahı **dınmağıl** (MT-3299)

varma zinhār ol kişinüñ katına
kim düziser seni kendü yatına (MT-4056)

mübtedi‘lerüñ sözün **işitmegil**
muştafā cem‘iyyetinden **gitmegil** (MT-4066)

anı koyup ayruğa **yönenmegil**
ādem oğlına sen dağı **inanmağıl** (SN-214)

ḥasedden ırak **ol** [u] kinden **şakın**
dağı kibre vü buḥle **varma** yakın (SN-266)

pes **incitme** zinhār göñülleri
içüñi taşuñ bigi tutğıl arı (SN-269)

ğarīblığa **yiltanmegil** zīnhār
dimezven ki sen gel ırak ile var (SN-698)

saña didüm āḥir süci **içmegil**
şakın sırrumuz örtüsün **açmağıl** (SN-1187)

sen seni bir nesne oldum **sanmağıl**
‘izzete hem ḥürmete **aldanmağıl** (G-9878)

2.1.1.5. Emir/İmhâl

-Ø

bu muḳayyed zātunı terk **idegör**
dağı muṭlak zāt-ıla var ḥōş otur (MT-792)

eydür iy kardaş sen işbu atları
süredur yidürüp işbu otları (MT-1225)

tañrı adın dilde **söylenüdurun**
ğāfıl olmañ zıkr **eylenüdurun** (MT-2231)

devleti yok kişilerden **kaçagör**
muqbil er pīrāmeninden **geçegör** (MT-3505)

mübtedī kimdür bize **bildürivir**
kim nite işi vü yā dili ne dir (MT-3973)

müsülmānlık işin ilerü **getür**
müsülmān **olğör** ferāgat ötür (SN-91)

gücün yitdügince işitgil bunı
sen andan **kaçagör** kova ol seni (SN-310)

gel erlik demidür sözümi işit
irişigör uyur iken ol yigit (SN-2448)

söz içinde artuğ eksük var-ısa
bitürivirsün anı kim yār-ısa (G-10584)

iy kerīm ü pür kerem sen kıl kerem
iredursun raḥmetün her dem-be-dem (G-2941)

2.1.1.6. Emir/İzin Verme

-Ø

çü oğlanı naqqāş getürdi dile
atası didi ne dilerseñ **dile** (SN-652)

2.1.1.7. Emir/Öneri

-Ø

niçe bu gülşehrī her murğı bula
murğı terk **itsün** ki sīmurğı bula (MT-39)

‘avrat eydür ev sizündür **girünüz**
siz dağı rahtı bize **degürünüz** (MT-2915)

‘avrat eydür **geçünüz oturuñuz**
ne varını ortaya **getürünüz** (MT-2917)

şādık oluñ yoluñuzdan **dönmeñüz**
degme şāha karga gibi **ķonmañuz** (MT-4160)

ne kim var ise ‘ilmün içindedür
varuñ ‘ilmi **isten** eger çīn'dedür (SN-197)

yīñüz içünüz hoş temāşā **ķılun**
beni dağı bile içerven **bilün** (SN-1209)

bugün çīn ilindesin uşda hele
gül oyna vü zevķ **eyle** bizüm ile (SN-1258)

çü ben gideven tahta **geç** hoş **otur**
ķopuzı **çal** ünün yukaru **götür** (SN-1360)

hem dinildi üç gün anı **gizlenüz**
virmesün hīç ādem ana zaķmeti (VN-245)

2.1.1.8. Emir/Rica

-Ø

yoldaş **oluñuz** binüm-ile bile
kim yaluñuz gidemezüz bu yola (MT-72)

şeyh eydür ol bütün yüzün baña
gösterün kim secde eyleyem aña (MT-422)

gönlümi aldun göñül **virgil** baña
rahm kıl kim tañrı rahm ide saña (MT-460)

bize yāri **gösterün** kim görelüm
çehresin ü yā nişānın virelüm (MT-835)

yazılarda ‘ayş u ‘işret **eyleñüz**
degmeñüz bir dürlü destān **söyleñüz** (MT-1354)

görgil anlaruñ cevābını saña
ne dir anı armağan **getür** baña (MT-1360)

ben neyem kim adımı eydem size
sizün aduñuz nedür **eydün** bize (MT-2777)

oğlum eydür baba yola **gitmegil**
böyle bir kezden bizi terk **itmegil** (MT-3774)

hikāyet başından hemīn biñ beyit
düzetdi didi kalanın sen **eyit** (SN-351)

esirge beni **aç** gözleriñi
canum ister işide sözleriñi (SN-740)

helāl **idünüz** ü esen qaluñuz
şımarlañ beni tañrıya yaluñuz (SN-800)

sen āh idicek kopdı katı içüm
ne oldı **eyit** bir bileyim suçum (SN-2012)

bu böyleyiken size bağışladum
'**ayıblama**ñuz yanlış iş işledüm (SN-2312)

2.1.1.9. Emir/Sebep Bildirme

-Ø

yaluñuz kıomayalum bunda seni
sonra sen terk itdünüz **dime** beni (MT-569)

sözün toğrusın biz diyelüm buña
ki **incinmesün ağırmason** baña (SN-2216)

2.1.1.10. Emir/Sınırlama

-Ø

birin **bin** ü **eglenme** birini **yid**
şaruñ kıapusı yolını **tut gid** (SN-2338)

çün benüm 'ışkıum degüldür serseri
yā başum **kes** yā elüm **dut** iy perī (MT-461)

söyler aña ol güneş kim rağbet **it**
şeyh gitdi sen dañı ardınca **git** (MT-686)

bıkr öleyim kıo hayātum kıalmasun
senden artuñ beni kimse **almasun** (MT-735)

maħfel içinde becid çok **söyleme**
kıadrünji bil kendünji medħ eyleme (MT-941)

dilünji gülşehrī gibi **bilegil**
derdüñe dermān çalap'dan **dilegil** (MT-1012)

yohsa var bir şarda bir şeyhçuğaz ol
bir iki yıl **diril** andan sonra **öl** (MT-2599)

köcalardan bir söz **işit** iy yigit
gaybet iden kişiden yigrekdür it (MT-2693)

âdem ü iblîs hâlini görün
kalan ahvâli muhammed'den **şoruñ** (MT-3479)

ölümünden sonra **kıl** hâşıl hayât
ol ölenden olma kim men-mâte fât (MT-4070)

söze bismillâh-ıla âğâz **idüñ**
dāsītānı hikmet-ile sâz **idüñ** (MT-4170)

kişi var ki yigrekdür andan bir it
gerek ol köca **olsun** [u] ger yigit (SN-200)

kaçan kim ölüp gözlerüm yumıla
gerek çîn'e **var** gerek ayruğ ile (SN-709)

uş evvel nefesdür irişdügümüz
bu **olsun** bu gice dürişdügümüz (SN-1817)

atam urısar şöyle tedbîr ü rây
ki yoh **gitmegil** bunda **durgıl** bir ay (SN-2066)

2.1.1.11. Emir/Teşvik

-Ø

gün doğıcağ gice aradan gider
varuñ eydüñ göreyim baña n'ider (MT-113)

ķılıcın dartaŕ anı kim bir baĝa
ĝösterüĝ kim dadını virem aĝa (MT-140)

kim beni kāfirlar arasında **ög**
milletüĝ **terk eyle** vü bütlere **sög** (MT-195)

ol biri eydür ki yārānlar-ıla
gel gidelüm ka'be'ye ĝamu bile (MT-436)

secde **ķıl** bütlere vü ĝur'ān'ı **yaķ**
ĝamr **iç** imānuĝı ĝözden **bıraķ** (MT-487)

diler-iseĝ kim ola altun misüĝ
tevbe-y-ile boynın **urgıl** iblisüĝ (MT-3102)

inanmayuban kimse çevürse yüz
ķılıç ĝartup anuĝ derisini **yüz** (SN-118)

ĝarīb ādemi ĝör nice ĝıtdı ĝoş
ger erlik gerekse **gelüĝ ĝörüĝ** uş (SN-1023)

gelüĝ ölelüm bir eyü ad ile
nite kaçmaĝa bir adım adıla (SN-2573)

2.1.1.12. Emir/Tavsiye, Öĝüt

-Ø

bir ĝanaduĝ naķşına **aldanmaĝıl**
ol ĝuşı ol bir ĝanadı **sanmaĝıl** (MT-31)

dilümüzce bir nükte didi evit
ki cömerdligi kendü ķiseĝden **it** (SN-2303)

kimsene söylemedügin **söyleme**
kendü kendü cânıña kasd **eyleme** (MT-104)

ögüdüm dut kimseneye **buşmağıl**
bir gül içün biñ dikene **düşmegil** (MT-279)

mezhebin **dut** dīnine **inan** anuñ
kim ola rüşen kamu cânıñ tenüñ (MT-687)

şāh olam diyüp esāsıñ **yıkmağıl**
kullıgıñdan dağı bārī **çıkmağıl** (MT-944)

zālīm **olma** degme bir şultān gibi
‘ādīl **ol** dārā vü nūşīrvān gibi (MT-1001)

göñlüñ aña **baglağıl** kim cān virür
kāfir **olma** aña kim īmān virür (MT-1324)

mü’mīn-iseñ küfri **koğıl** iy ‘azīz
mescidi **kılğıl** kılīsādan temīz (MT-1794)

‘avratıñ sevdüğine **aldanmağıl**
‘işvesi yalandurur **inanmağıl** (MT-2754)

nefs kavlin **dutma** her dehrī gibi
‘aqlı rehber **eyle** gülşehrī gibi (MT-3186)

hüdhüd eydür bī-vefāyı **sevmegil**
yıldurur ‘ahdi vü sen yıl **kovmağıl** (MT-3497)

ko halkı vü sen rızkuñı andan **öñ**
ki yaratdı ol rızkuñı senden öñ (SN-217)

her işde sen ivme ögüdümü **tut**
kim atlaşlar olur zamān ile **tut** (SN-317)

naķāş didi ķayğuya **virme** canuñ
dürişgil ki sağığa ire tenüñ (SN-674)

cevheri **virme** dükāndār eline
altunı **degşürme** dumru pulına (G-10374)

2.1.1.13. Emir/Tehdit

-Ø

boğazından müdde ʿīleri **aşuñ**
ğaybet iden kişinüñ dilin **kesüñ** (MT-2226)

ğaybet idenüñ kulağını **buruñ**
kim yalan söyler-ise boynın **uruñ** (MT-2228)

halk mālını kim iltür bir görüñ
kesüñ elini dağı boynın **uruñ** (MT-3608)

ol mihekde kem ʿayārısa **görüñ**
göge uçar-ısa oķ-ıla **uruñ** (MT-4127)

2.1.1.14. Emir/Telkin

-Ø

şāh eydür ki **ağlamağıl** iy ʿazīz
bilinmez ki noldı süheyl ile kız (SN-2782)

evliyā vü enbiyāsına **inan**
niçe bir uyıyasın āhir **uyan** (MT-1325)

sen ki űimdi pīűvāsın bizlere
gır hōű ögüde vü zībā sözlere (MT-1556)

űehvetüñi **ko** ki ‘ıűka iresin
kendüzün terk **it** ki yāri göresin (MT-1687)

ana karnını üçinçi ev **kıl**
tıfl hālını dağı dördinçi **bil** (MT-1981)

iűbu yoldan gel bize sen sāki **ol**
dünyāda bu adlar-ıla bāki **ol** (MT-2653)

hüdhüd eydür hiç ümīdün **kesmegil**
andan u top haqqı yire basmağıl (MT-3094)

dā’imā bize bu meyden sāki **ol**
anı öldürdün-ise sen bāki **ol** (MT-3767)

bayıķ **bil** ki kuvvet viren oldurur
gerekse dirildür gerek öldürür (SN-83)

kiűi ‘aybına **bağma** gözünı **yum**
çalap tañrınun rağmetin andan **um** (SN-267)

katumda **otur** u beni tāze **tut**
iűitgil ne kim virür isem öğüt (SN-303)

velī yigrek oldur ki sen űād **ol**
yola **gır** ü kayğudan āzād **ol** (SN-771)

űāh eydür hele göñlüni űād **tut**
bu kayğudan özünı āzād **tut** (SN-1255)

pes **bilün** kim gelmedi hem gelmeye
muştafā gibi kimesne dünyeye (VN-85)

zīra kim dīn diregi muḥammed'ün
mevlididür **bilünüz** ol aḥmed'ün (VN-168)

bil mübarek sem'inün daḥı nedür
işit anda mu'cize hem nicedür (VN-308)

2.1.1.15. Emir/Temenni

-Ø

bu senden ne konuşılığdı hele
yavuz konuşıya taḡrı **virşün** belā (SN-2643)

şimdi kim gördüm yüzini dek benüm
luṭf **ķılsun** ol **bağışlasun** cānum (MT-200)

taḡrı bizi yurdumuzdan **ırmasun**
bir nefes şudan bizi **ayırmasun** (MT-1030)

eydelüm bir dāsītān kim cānumuz
tāze **olsun** dünyada īmānumuz (MT-2430)

çün kavuşdı āḥiret bostānına
taḡrı rahmet **ķılsun** anuḡ cānına (MT-2935)

rahmetün çok yine bir luṭf **işlegil**
yazuḡın gülşehrī'nün **bağışlaḡıl** (MT-3159)

devletümüz girü yüz dutdı bize
aslan öldi taḡrı yaş **virşün** size (MT-3759)

tañrı rahmet **eylesün** ol kişiye
fātiha ihsān ide kātibine (MT-4438)

bu ‘ālemeddür olur iseñ ādem
işüñ şefkat **olsun** [u] luṭf u kerem (SN-220)

getürmiş kitābda ol uşlu kişi
ki ḥaḳ rahmeti **olsun** anuñ işi (SN-378)

düzüp қоşup ışmarla naḳḳāşa hep
ki **oñarsun** işlerini ḥaḳ ḫalap (SN-792)

felek ḥükmüñ altında **tutsun** boyun
ki ‘adlünde barışdı ḳurd u ḳoyun (SN-1042)

du‘ā ḳıldılar didiler āferīn
ki maḳşüduñ **olsun** senüñle ḳarīn (SN-1185)

sen ḳabül eyle niyāzın iy celīl
doğru yolda tevfiḳuñ **olsun** delīl (G-103)

hem vuhû ile tuyūra ḳıl ḫaber
bu gice gözden **götürsün** gafleti (VN-213)

gönlüne yol **bulmasun** kibr ü ḫased
kim ḫased birle helāk olur cesed (VN-444)

gerçek ümmet **ḳılğıl** iy ḫaḳ bizi ana
tā kim ümmet diyü ol bizi ana (VN-483)

2.1.1.16. Emir/Varsayım

-Ø

sūreti eylemegil ma‘niye büt
gül bugün toğdı vü yarın öldi **dut** (MT-287)

‘āşıkı ma‘şūk-ıla seyrānda **bil**
kanda kim yār-ısa bizi anda **bil** (MT-832)

geçen gice olmışdurur aña yıl
tañ atınca dinlenmedi eyle **bil** (SN-1525)

kimün ‘ışk ile yūregi tağlıdur
bayık **bil** ki bir kıl ile bağludur (SN-1763)

sen işbu gice bu işe bağla **bil**
getür balta vü hācet olmaya **bil** (SN-1959)

çün ulular sohbetine giresin
eyle **bil** hak hāzretine iresin (G-464)

2.1.1.17. Emir/Yakarış, Yalvarma

-Ø

ben delīm itdüm saña kıldum cefā
ol cefāya sen kerīm **eyle** vefā (MT-721)

ululuk idüp kuluñı şād **kıl**
süciden bugün beni āzād **kıl** (SN-1210)

dir iy lutfı (vü) hulkı çok pādişāh
bu eksiklü kula **bağışla** günāh (SN-1250)

kamu çāresüzler şıgınur saña
buña uğradum merhāmet **kıl** baña (SN-2270)

bunların yüzi şuyıçun iy kerīm
'âşık'a sen rahmet **eyle** iy rahīm (G-224)

ağulu bişmiş kuzı ana söyledi
yime benden yā resul-allah didi (VN-326)

ol muḥammed mu'cizātı ḥakkı'çün
kamumuza rahmet **it** yarınki gün (VN-336)

rahmetünden sen bizi **ayırmağıl**
muştafa ümmetliğinden **irmağıl** (VN-484)

2.1.1.18. Emir/Yeterlik

-Ø

bir bize gülşehrī gibi **söylegil**
degme sözün şerḥ ü başın **eylegil** (MT-1511)

pīşvālıgıñı işbāt **eylegil**
bize bir gülşehri gibi **söylegil** (MT-1569)

yügürü **var** yügürü **gel** yel gibi
yoḥsa kanun aqıduram seyl gibi (MT-3525)

ne **bilsün** yavuz ḳonşı yavuz olur
yavuzlara şeytān ḳulavuz olur (SN-1336)

bayağı bigi **yi iç oyna** vü **gül**
eger yimez iseñ kifāyet degül (SN-1891)

'arab'dayıdı [kim] ilidür yemen
ne **bilsün** ki yaḥşı nedür yāyaman (SN-2282)

bu süleymān nice medh **itsün** anı
çünkü meddāhıdur anun ol ganī (VN-181)

2.1.2. Gereklik

Günümüz Türkçesinin tevarüs eden dilcilik kültüründe -mAlI şekli ile “gereklik kipi” adı altında işlenen bu işlevin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde farklı şekillerle aktarıldığı tespit edilmiş olup anlamca “ihtâr, istidât, öneri, tahmin, tavsiye ve yakıştırma”ya kayan alt işlevlerinin olduğu saptanmıştır.

-(y)A

çalap rahmetine **ola** müstahik
kişi kim işidür kem-āzārlık (SN-96)

ne ādem ola kim kişi hātırın
bugün incidüben **utana** yarın (SN-97)

yakınca nice bulduğunu hāk’ı
gerek **bilesin** kâbe kavseyni okı (SN-139)

ki anıhtarını virmedi ol baña
gerek kim bu sırrı **şoravan** aña (SN-459)

gerek **varasın** iy nice şāra sen
gerek **kılasın** iy nice çāre sen (SN-682)

-sA

kişi işlese iş aña **yarasa**
güneş yüzine uçamaz yarasa (SN-4133)

-(y)AlI

sözi hīç **uzatmayalum** üşte çün
bilürven ki kāmı benüm için (SN-1696)

deñeyelüm iş nedurur **bilelüm**
pes aña lāyık çāresin **kılalum** (SN-2513)

şoñbetün ħaqqını terk **itmeyelüm**
yaluñuz seni qoyup **gitmeyelüm** (MT-616)

bir iki gün bile şoñbet **kılalum**
degme sözün ħadd ü resmin **bilelüm** (MT-799)

yöreden nā-maħremi **qoruyalum**
biribirümüz-ile **yoriyalum** (MT-800)

küfr ü inkār u gümān terk **idelüm**
göñlümüz girçeklige **berkidelüm** (G-1134)

tañrı'ya bir demde biñ şükr **idelüm**
görklü adın eydüben zıkr **idelüm** (G-5026)

allah adın zıkr **idelüm** evvelā
vācib oldur cümle işde her qula (VN-1)

2.1.2.1. Gereklik/İhtâr

-(y)A

meger tañrıdan uyanıklık **ola**
ki kişi sa'âdet yolını bula (SN-205)

dilersen ki her bir yire şığasın
dilünji yalandan gerek **yığasın** (SN-276)

kimse şekker şanup agu **yimeye**
yā güneş aydın degüldür **dimeye** (MT-192)

duta ol doğru yolu doğru **gide**
ne ki yād endīşe varsa terk **ide** (G-203)

bunlara irince uş kıldum beyān
bākısın **anlayasın** bundan hemān (VN-132)

2.1.2.2. Gereklik/İstidât-Liyâkât

-(y)A

sulţanuñ evvel gerek aşlı **ola**
andan ikinci bütün ‘aklı **ola** (G-1732)

bir suvāle bin cevāb hāzır **ola**
müşkili hal itmege kâdir **ola** (G-1746)

hem ikinci didügin **işleye** ol
didügin dutmağ olur key doğru yol (G-1747)

didügin kendü **duta** evvel kâdem
hālını **irdeyüdura** dem-be-dem (G-1748)

hem üçinçi kâni‘ **ola** dünyaya
ne ki hağ virdi-y-ise şükr **eyleye** (G-1749)

2.1.2.3. Gereklik/Öneri

-(y)A

niçeyidi târiğ eger şoralar
didüm uş **okıyalar** u **göreler** (SN-369)

düriş ola kim **bulasın** çāre sen
cihān için armayuban ara sen (SN-570)

eydeyim ger ışk ile dinler isen
ışk ile **dinleyesin** key er isen (VN-292)

2.1.2.4. Gereklik/Tahmin

-(y)A

gerek bunun içinde bir rāz **ola**
ki ‘ālemde anuñ bigi az **ola** (SN-466)

didi kim firişte **olasın** meger
ki zehr oldu baña sözünden çeker (SN-646)

-sA

n’ideyim ne kılayım **n’itsem** olur
bilmezem hīç kañçaru **gitsem** olur (MT-1400)

-(y)AsI

gemi **varası** yire varmış ola
anuñ işi hoż bağludur bir yile (SN-4089)

2.1.2.5. Gereklik/Tavsiye

-(y)A

tañrı’dan artuķ ne kim var dünyede
ķamu gerek kim baña kullıķ **ide** (MT-110)

‘āķıbet çün ölmege **inanasın**
dirliği gülşehrī’den **öğrenesin** (MT-791)

sen bu ķamu hırs-ıla **irmeyesin**
menzile vü bu yola **girmeyesin** (MT-1115)

kimüñ uşşı var ise hīç **dınmaya**

tarıhmaya buşmaya **incinmeye** (SN-37)

eger diler olursa her bir kişi
ki **işleye** taqrıya yarar işi (SN-172)

kişinün gerek ‘aqlı vü ‘ilmi **ola**
dahı hulk u hem şabr u hilmi **ola** (SN-177)

kişinün çü ‘aqlı vü ‘ārı **ola**
gerek dili vü dīni arı **ola** (SN-246)

dilerseñ ki bulasın öküş güvenç
gerek kimseden **almayasın** ilenç (SN-268)

görüñ nev-bahār’un şuda gölgesin
okıyıcagaz nitdüğün **bilesin** (SN-353)

zamān ile çīn iline **giresin**
ögünji **tağıtmayasın diresin** (SN-683)

her kim ister cānı rencden kırtıla
ol gerek gerçekleyin tevbe **kıla** (G-3011)

ol gerek evvel **düze** yol zādını
aluban gitmek-içün ol zādını (G-3171)

hem **düze** sultān-ıçun hıdmet tapu
kim bula ol varduğı yirde kapu (G-3172)

ger buna gönül göziyle bakasın
can kulağına bu dürri **takasın** (VN-290)

-sA

kimsene kim himmeti şoldur saña
sen dahı anı saña dōst **bilseñe** (G-9779)

çünki degdi bu bilü ħaḳ'dan saña
bilmeyene bildürüp **anlatsaña** (G-9890)

2.1.2.6. Gereklik/Yakıştırma

-(y)A

anda kim sīmurguñ işi dād ola
ḳamu şulṭānlar gerek kim ḳul **ola** (MT-1308)

kişi bulunur kim bir işde ola
aña beñzer ancak ferişte **ola** (SN-199)

mūsa kim ḳarnıdurur ağıdı ṭur'a
ya'ni kim çüpān gerek ṭağda **dura** (G-2552)

2.1.3. İstek

Bu üst ana alt işlevde emir ve gerekliğin güçlü ve keskin istek hâline kıyasla isteme şiddetinin biraz daha azaldığı görülür. “Arzu, eğilim, ihtâr, öneri, temenni” gibi alt işlevler ile sınıflanmıştır. Günümüzde ekseriyetle “İstek kipi” şeklinde bir adlandırma ile işlenen bu işlev Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çeşitli şekillerle görülmüştür.

-(y)A

şeyḫ eydür emrüne fermān **ḳılam**
cānumı dahı saña ḳurbān **ḳılam** (MT-492)

fuḫullıḳ yilin ḳoma başuñda sen
ki key diñç **olasın** u başuñ esen (SN-211)

meger şāh bir gün didi **ṭurayım**
bu genci ki virdi atam **göreyim** (SN-453)

budur çāre kim bir zamān **uzadam**
ḥikāyet nitesi olur **gözedem** (SN-468)

geleven ṭapuṇa murād ile ben
kamu ḡuşṣa gidüp key ad ile ben (SN-695)

göz **olasın** görklülerün yüzine
nūr **viresin** gevdelerün gözine (G-5169)

2.1.3.1. İstek/Arzu

-(y)A

dilerdi ki birliğini **bildüre**
yiri gögi 'ilmiyile **ṭoldura** (SN-54)

çalap taṇrı yārī kılursa baṇa
düzem şöyle kim ḡala gören ṭaṇa (SN-357)

çıḡup taḡta aldı ḡopuzı ele
ki göḡlini **egleye** bir dem **çala** (SN-510)

meşeldür ki sī-murḡ bir ḡuşdurur
görem dirse kimse anı düşdürür (SN-578)

senün ol ḡutlu yüzünḡi **göreyim**
bir su'ālüm vardur anı **sorayım** (MT-1406)

şeyḡ eydür ol bütün yüzün baṇa
gösterün kim secde **eyleyem** aṇa (MT-422)

muştafâ didi ki tutun **turayım**
ol yārānlarum katına **varayım** (VN-545)

göreyim bir daḥı ol yārānları
kim daḥı görmeyiserem anları (VN-546)

-sA

vākıf olsa cümle işi **aḡlasa**
‘ārif olup uşbu sözi **diḡlese** (G-1605)

2.1.3.2. İstek/Beklenti

-(y)A

dil aḡlayanuḡ dili **çürimeye**
sözi düzenüḡ aḡzı **ḡurımaya** (SN-362)

baḡa yāri olursa ola geḡez
ki küllī hikāyetleri işbu kez
şunuḡ bigi şerḡ eyleyem türkice
ki tat u moḡal **eyde** şābāş u ce (SN-364-365)

ṭanışdı kim oḡlını şāh eyleye
anı düşmān işidüp āh **eyleye** (SN-418)

didi kim şunuḡ bigi oḡlum ola
ki ‘ilm ü hüner aḡa ma‘lūm ola
revādur eger aḡa ol taḡtuma
zevāl **irmeye** devlet ü baḡtuma (SN-419-420)

bezene anuḡ ile bu tāc bu taḡt
düzile daḥı arta iḡbāl u baḡt (SN-426)

diyesin atama ki anıḡtarın

göreyim bugün girü **virem** yarın (SN-524)

şaķındugum ol idi **görmeyesin**
görüp aña göñlüñi **virmeysesin** (SN-548)

meger sākin **ola** birez ol oduñ
ki cānuña kendü elünle koduñ (SN-557)

siz aña icāzet virün kim **vara**
garıblıkda gezüp üşene **ara** (SN-727)

acığa vü yol zahmetine **toya**
bu yoğ endişeyi tamāmet **koya** (SN-728)

mü'min ister kim yüregın **tağlaya**
zülfi zünnārın biline **bağlaya** (MT-361)

-(y)AII

bu kez dün ü gün çāre **isteyelüm**
aña çāre vardur çü degül ölüm (SN-675)

2.1.3.3. İstek/Eğilim

-(y)A

niçe yıl ben anuñ ağusın yidüm
şoñ ucu bu evi **yıñayım** didüm (SN-543)

vireyüm saña il ü şār ile genc
çü sen bizüm içün yidün bunca renc (SN-654)

kendüzini ben aña key **bildürem**
sizi dañı anı dañı **öldürem** (MT-112)

hışm-ıla anuş sızinden **tolayım**
kılıç-ıla anı iki **böleyim** (MT-141)

et yimeyüp kâni‘ **olayım** direm
anuş uçun günde bir sünük yirem (MT-933)

rüstem eydür **turayım** bir **varayım**
nite çıkar kal‘aya bir **göreyim** (MT-1154)

aç kulağun bir işit iy yol eri
eydeyüm ol birlige bitenleri (G-261)

bâri size ben bir öğüt **vireyüm**
dünyada dirlik yigin **göstereyüm** (G-571)

illa güygil eksügüm var **düzeyim**
kendüzümü cümle işden **üzeyim** (G-5519)

çünkü hak evvelliğın bildün ayân
dinle imdi **kılayım** sun‘ın beyân (VN-65)

-(y)AII

çü tanışdılar didiler **nidelüm**
tağılup ‘aceb kancaru **gidelüm** (SN-596)

vezîr ile fağfûr'a **ündeyelüm**
bugün kuluñuza turuñ **diyelüm** (SN-1088)

yir altını baltayıla **oyalum**
gece **kazalum** gündüzin **koyalum** (SN-1956)

yola varmağa ne bunça **ivelüm**

bize bir gül gösterün kim **sevelüm** (MT-271)

neye bunça dünyada tîz **ölelüm**
bir iki yıl ko bizi **dirilelüm** (MT-767)

geldük imdi pâdişâh taqđirine
girelüm bir bu sözün taqririne (G-1261)

geldük imdi sözümüz **söyleyelüm**
bu sözi kaçça varur **şoylayalum** (G-2244)

biz **çıkalum** ortadan kim haq diler
yıl elinde fânî ola ‘ādiler (G-4185)

söz uzun maksûdı **kılalum** beyân
tâ bu ma’nâlar size ola ayân (VN-134)

ol mübârek gözlerinde mu’cize
nicedür ol dağı **eydelüm** size (VN-303)

başlayalum girü bir süz söz ile
k’od saçılusun ol sözümde süz ile (VN-505)

didiler bir birine kim **n’idelüm**
çünkü haq emridurur şabr **idelüm** (VN-662)

2.1.3.4. İstek/Gereklik

-(y)A

müsülmânlığın şartı ol kim dilün
senün **ola** hükmünde dağı elün (SN-93)

gerek yârumuzdan **viresin** nişân

ki ansuz yaraşmaz başa bu cihān (SN-665)

dönüp atasına süheyl-i yemen
didi kim **nideven** bu kişiye ben (SN-659)

çü řāh gördi oğlınuş işi yavuz
vezīri okıyup didi **nidevüz** (SN-716)

pes gerek kim **dirgüresin** tenleri
getüresin cünbişe meskenleri (G-5168)

‘ilm kıanı kim bu işde şabr **idem**
girü kıoyup kendü işüme **gidem** (MT-395)

-sA

şol bir ünden kıamusı cünbişdedür
görseşe kim her biri bir işdedür (G-19)

-(y)AII

dilümüzi ‘özi-ile **bileyelüm**
şeyhümüzi tağrı’dan **dileyelüm** (MT-633)

2.1.3.5. İstek/İhtār

-(y)A

ne var hālk için ger kıılıç urmaya
gerek ayruğı şerre kııç **urmaya** (SN-255)

vara toğrı yol egriye **şapmaya**
duta hāķķı vü bātıla **şapmaya** (SN-57)

-(y)AII

istemekden oturup **armayalum**

pīṣvāsuz hem yola **varmayalum** (MT-50)

-sA

ol kamu ni‘met ki didümdi saṇa
ya‘ni uçmaḡ ni‘metidür **baḡsaṇā** (G-1434)

ulu kiçi cümle fermāndur aṇa
neler eyler dünyada bir **baḡsaṇa** (G-3845)

pes bu ‘ālem gözgüdür bir **baḡsaṇa**
ne görürseṇ sensin ol, bir baḡ saṇa (G-4561)

ma‘lum oldı ol daḡı bir gör yine
kimdür ol sekzinçi dōstı **şorsaṇa** (G-9764)

2.1.3.6. İstek/İhtimal

-(y)A

ki taḡrı ta‘ālābir oḡlan **vire**
benüm bu ölü gövdeme cān **vire** (SN-398)

2.1.3.7. İstek/İmkân

-(y)A

gidüp uşşı āh itdi düşdi yire
kimesneye yol yoḡ kim anda **gire** (SN-519)

kişi göḡli yoḡ nesneye çün vire
bulınmaz nitesi eline **gire** (SN-577)

bir kanada niçe ḡayrān ḡalasın
ḡuşı iste kim kanat çok **bulasın** (MT-38)

bir tonuñ yoñ dünyada kim **geyesin**
etmegüñ yoñ bir öyün kim **yiyesin** (MT-99)

‘aşık oldılar anuñ dergāhına
her kul istedi kim **ire** şāhına (MT-256)

-(y)AII

bunlar eytdi dönmezüz biz söz ile
nesne göster kim **görelüm** göz ile (G-237)

hem **bilelüm** kimdür ol bākī kalan
pādişāh dergāhına lāyık olan (G-1260)

-(y)AsI

iki pulı yoñ cihānda **sayası**
bir soñum etmegi yoñdur **yiyesi** (MT-135)

-sA

bilse bu söz ma‘nisin kandan gelür
aşlı ne‘ymiş kankı ma‘dinden gelür (G-1606)

2.1.3.8. İstek/Öneri

-(y)A

dil içinde **söyleyesin** sözleri
hem kulağdan **diñleyesin** sözleri (G-5170)

-sA

rüstem eydür ben çıkıp **atsam** atı
sen tez aya dutmayasın key katı (MT-1179)

bir işāret irdi ol dem pes baña
eytdi sen, sen de anı **isteseñe** (G-5577)

-(y)AII

dün ü gün aña karşı **oturalum**
aradan bu yok fikri **götürelüm** (SN-556)

çü bildük şehün kaygısından haber
yüriyelüm ‘ālemi [biz] ser-be-ser (SN-593)

olupdur tamām işün andan girü
yyielüm içelüm kadeh şun berü (SN-1673)

utandum girü çıhdum ive ive
yazuhdur anı **katmayalum** kova (SN-2197)

başumuzu kılıça **yastayalum**
leşkere bir pādīshāh **isteyelüm** (MT-48)

kamu sözi külli terk **eyleyelüm**
bülbüle gül sözini **söyleyelüm** (MT-274)

mu‘tekif bir güşede **oturalum**
ellerümüz gök dapa **götürelüm** (MT-632)

begler eytdi didügün **işleyelüm**
buyurursañ yapmağa **başlayalum** (G-1517)

‘ömri bunda bunlarınla **sürelüm**
doğru yolu yoldaş olup **varalum** (G-5998)

ışk ile gel imdi allah **eydelüm**
derd ile göz yaşı’la āh **idelüm** (VN-7)

imdi inşāfa **gelelüm** cümlemüz

ümmet işinde nemüz vardur nemüz (VN-437)

gelünüz kim mescidüme **varalum**
birbirümüzüzi toyınca **görelüm** (VN-548)

gelünüz kim muştafa'ya **gidelüm**
muştafa'suz bu cihānı **n'idelüm** (VN/668)

2.1.3.9. İstek/Rivâyet-Pişmanlık

-(y)A

ki yiyüp **içeydüm** dünin [ü] günin
işideydüm bu kıpuzun ünin (SN-513)

-sA

rüstem eydür bir taga **ursa-y-ıdum**
gürzüm ü zahmını **gösterse-y-idüm** (MT-1213)

2.1.3.10. İstek/Tasarı

-(y)A

kim inanuban uyar ise sağa
benüm rahmetüm **ola** andın yağa (SN-117)

-(y)IsAr

ne kim dileyessin **olısar** kabül
girü dönicek beni kıllıhda bul (SN-131)

garıblıhda gözüm çü yaş **tolısar**
benüm münisüm dün gün ol **olısar** (SN-2311)

cühüd ol didübine dutdı boyun
ne bilür kim **oynayısardı** oyun (SN-3046)

her ki ʔoĝdı iy birāder öliser
dünyada gülşehrī adı **qalısar** (MT-1429)

2.1.3.11. İstek/Teklif

-(y)A

digil kim ulular u begler **gele**
bu işün arasında bile **ola** (SN-428)

şuçsuz öldürmekde yoĝ-ısa günāh
ben **öleyim** dek sağ olsun pādişāh (MT-991)

-(y)All

tur örü bu endişeden **geçelüm**
kılup zevk yiyelüm [ü] **içelüm** (SN-551)

ola mı ‘aceb aña varmak revā
ya biz **okıyalum** mı anı eve (SN-1017)

imdi gel bu ma‘niyi **irdeyelüm**
kendüzümüzde ne var **isteyelüm** (G-1429)

baña bir iş düşdi gelün **gidelüm**
rüm’a vü bu müşkili hāl **idelüm** (MT-343)

ol biri eydür ki yārānlar-ıla
gel **gidelüm** ka‘be’ye kamu bile (MT-436)

ka‘be dapa varavuz **oturavuz**
ellerümüz hāzret’e **götürevüz** (MT-571)

devemüzi her birümüz **yidelüm**
gelünüz kim yine rüm’a **gidelüm** (MT-631)

gel **varalum** kâmusını **alalum**
gelelüm yüz dürlü 'işret **kılalum** (MT-1150)

ol kişi eydür gel imdi **gidelüm**
kimini sürlüm kimini **yidelüm** (MT-1189)

-sA

ol tamām oldı bu kez sen **gelseñe**
kendüzün bilmek dilersen gel saña (G-4547)

2.1.3.12. İstek/Temenni

-(y)A

kanā'at kılup loğma ger olsa az
helāk **itmeye** kişiyi hırş u āz (SN-295)

ki sağık bağışlaya fırsat **vire**
tamām eylemeklige ruḥşat **vire** (SN-373)

gezelüm çalap şalla kolay **vire**
anun çāresi elümūze **gire** (SN-594)

irişdüre tizcek seni yāra ol
kıla bu kolayşuz işe çāre ol (SN-642)

baş urdı didi iy huzāvendigār
bağışlaya oğlunı perverdigār (SN-655)

dilerven hoş **ola** murāda **ire**
key ad ile 'ālemde devlet **süre** (SN-658)

çeriyile bārī aña degin varam
haḵ **onğara** şallah murāda **irem** (SN-694)

kim diler-ise ki sîmurğa **ire**
küh-ı kâf'a **vara** vü anı **göre** (MT-15)

sen meger kim dutmaduñ benden melâl
âhirette **olasın** baña helâl (MT-730)

kim cihânda ayruğı çün almayam
âhiretde senden ayru **qalmayam** (MT-732)

'adl şultân işidür kim işleye
ben ġarîbüñ cânını **bağıslaya** (MT-980)

allah adın her kim ol evvel ana
her işi âsân **ide** allah ana (VN-2)

hak teâlâ rahmet **eyleye** ana
kim beni ol bir duâ ile ana (VN-37)

allah ana dâima lutf **işleye**
kim sevâbın okıyup **bağıslaya** (VN-39)

ışk ile her kim ki dinlerse bunı
açıla gönlinde rahmet gülşeni (VN-151)

hem şefî' ola ana ol muştafâ
ola derdine şefâatı şifâ (VN-157)

rahmetiyle hōş **duta** allah sizi
dōstına **bağıslaya** qamumuzı (G-197)

aqa lâyıq dirliği **ola** tamâm
kim **bula** rahmet evinde ol maqâm (G-1691)

uşbu sözden ma'lum **ola** iş aña
iş içinde **gelmeye** teşvîş aña (G-2387)

virnek almak kâmusı sende **ola**
kanda varsañ dirlik ol tende **ola** (G-5171)

-sA

bay hîç yoğsul olam dip ğam yimez
yoğsulı yoğsul u bay **olsam** dimez (G-8750)

-(A/I)r

girü son vaqtında görün himmetin
ümmetin hâk'dan **dilerdi** ümmetin (VN-568)

2.1.3.13. İstek/Vaad

-(y)A

ki ben tâcumı tahtumı mālumı
virem oğluma vü **çekem** elümi (SN-429)

size oğlumı şâh **iderven** bugün
çü ol vardurur ben niderven bugün (SN-435)

şeyh eydür ne dir-iseñ **işleyem**
ne işe buyurur-ısañ **başlayam** (MT-552)

digil ol ilden saña **getüreyim**
ne kim işüñ var-ısa **bitüreyim** (MT-1348)

ben dahı bir müşkilüm var şorayım
hâll idersen şükrâne cân **vireyüm** (G-2240)

-(y)IsAr

ne kim dileyessin **olısar** kabûl
girü dönicek beni kullıḡda bul (SN-131)

2.1.3.14. İstek/Yetkinlik

-(y)A

pādişāhı anlamışam **n’ideyim**
yaluḡuz bu yola nite **gideyim** (MT-61)

aḡa sût virüp bisledi on ṭaya
kalan kullıḡ idenleri kim **şaya** (SN-407)

yine elli biḡ yunt ṭayı bile
kalanın nite kişi **şayıbile** (SN-446)

şehün rāzını kulları ne **bile**
meger şāh anı āşikāre kıla (SN-592)

-(y)IsAr

çü bende ne uş kaldı vü ne bilü
ne iş **başarısar** eyitgil delü (SN-754)

ve līkin keserler olursa başum
dimeyiserem nolduḡını işüm (SN-3762)

2.2. Şekiller

Bu bölümde istek işlevinin ve alt türlerinin hangi şekiller ile iletildiğini ayrıca göstermek adına ilgili şekiller üst başlıklar hâlinde yeniden kaydedilmiştir.

2.2.1. -Ø

Bu şekil bir dil bilgisi ögesinin, telaffuz edilmeyip işlevinin korunduğu biçimini temsil etmektedir. Emir işlevli bütün örnekler damga morfemi ile gösterilir.

Emir

ādem-iseñ andan ayru **olmağıl**
şag-ısañ yoluñda şayru **olmağıl** (MT-4)

Emir/Acıma

niçe kim āsıysa mağbūn **gitmesün**
mağşudın **bulsun** u mağzūn **gitmesün** (G-4064)

Emir/Dikkat Çekme

pes **bilüñüz** iy cihānuñ kuşları
kim girü ol şāh düzer bu işleri (MT-242)

bir hikāyet eydiserüz gül gibi
diñle bizden sen anı bülbül gibi (MT-1333)

görindi irişicek aña degin
gör imdi kim ol nice dirdi ögin (SN-127)

işit saña bir hoş hikāyet kılam
eger tañrıdan uş ‘ināyet bulam (SN-372)

levhi **gör** kim yüzini dutmış bakar
allah adı yazıla dip intizār (G-21)

işidün hem ol mübārek burnınun
mu’cize nicedür anda hem **görün** (VN-305)

Emir/İhtâr

degme fi'lüñ yokdur içinde amân
mustafâ kavlına **inanğıl** hemân (MT-5)

ussuñı başuñ **dirşür** iy yetim
katı sözler çıkar ağzuñdan 'azim (MT-94)

muştafâ işlemedüğün **işleme**
işleyüp sonra peşimânlar **yime** (VN-439)

ğaribliğa **yiltenmegil** zinhâr
dimezven ki sen gel ırak ile var (SN-698)

saña didüm âhir süci **ıçmegil**
şakın sırrumuz örtüsün **açmağıl** (SN-1187)

sen seni bir nesne oldum **sanmağıl**
'izzete hem hürmete **aldanmağıl** (G-9878)

Emir/İmhâl

eydür iy kardaş sen işbu atları
süredur yidürüp işbu otları (MT-1225)

tañrı adın dilde **söylenüduruñ**
ğâfil olmañ zıkr **eylenüduruñ** (MT-2231)

gücün yitdügince işitgil bunı
sen andan **kaçagör** kova ol seni (SN-310)

gel erlik demidür sözümi işit
irişigör uyur iken ol yigit (SN-2448)

söz içinde artuğ eksük var-ısa
bitürivirsün anı kim yār-ısa (G-10584)

iy kerīm ü pür kerem sen kııl kerem
iredursun raḥmetün her dem-be-dem (G-2941)

Emir/Beklenti

ne deḡlü ki düzmişdurur dir hemīn
bilinsün diyü beyti duşında umın (SN-354)

bu senden ne ḡonşılığdı hele
yavuz ḡonşıya taḡrı **virşün** belā (SN-2643)

dek durayım bāri beni **bilmesün**
tāki öldürmege ḡaşdum **ḡılmasun** (MT-1165)

toz **açılsun** kim göre yolu bilen
kim eşeklü mi ya atlu mı gelen (MT-2001)

muştafa' nun mevlidini **okısun**
dāima sermest oluban **şakısun** (VN-166)

Emir/İzin Verme

ḡü oḡlanı naḡḡāş getürdi dile
atası didi ne dilerseḡ **dile** (SN-652)

Emir/Öneri

niçe bu ḡülşehrī her murḡı bula
murḡı terk **itsün** ki sīmurḡı bula (MT-39)

‘avrat eydür ev sizündür **ḡirüñüz**
siz daḡı raḡtı bize **degürüñüz** (MT-2915)

ne kim var ise ‘ilmün içindedür
varuñ ‘ilmi **isten** eger çin'dedür (SN-197)

yiñüz içüñüz hoş temāšā **ķılun**
beni dañı bile içerven **bilün** (SN-1209)

hem dinildi üç gün anı **gizlenüz**
virmesün hīç ādem ana zaħmeti (VN-245)

Emir/Rica

yoldaş **oluñuz** binüm-ile bile
kim yaluñuz gidemezüz bu yola (MT-72)

ben neyem kim adımı eydem size
sizün aduñuz nedür **eydün** bize (MT-2777)

hikāyet başından hemīn biñ beyit
düzetdi didi ķalanın sen **eyit** (SN-351)

helāl **idünüz** ü esen ķaluñuz
şımarlañ beni tañrıya yaluñuz (SN-800)

Emir/Sebep Bildirme

yaluñuz ķomayalum bunda seni
soñra sen terk itdünüz **dime** beni (MT-569)

sözün toğrusın biz diyelüm buña
ki **incinmesün ağrımasun** baña (SN-2216)

Emir/Sınırlama

çün benüm ‘ışķum degüldür serserī
yā başum **kes** yā elüm **dut** iy perī (MT-461)

ādem ü iblīs hālını görüñ
kalan ahvālī muḥammed'den **şoruñ** (MT-3479)

uş evvel nefesdür irişdügümüz
bu **olsun** bu gice dürişdügümüz (SN-1817)

atam urısar şöyle tedbīr ü rāy
ki yoñ **gitmegil** bunda **durğıl** bir ay (SN-2066)

Emir/Teşvik

gün doğıcak gice aradan gider
varuñ eydüñ göreyim baña n'ider (MT-113)

kılıcın dartar anı kim bir baña
gösterüñ kim dadını virem aña (MT-140)

inanmayuban kimse çevürse yüz
kılıç tırtup anuñ derisini **yüz** (SN-118)

ğarīb ādemi gör nice tutdı hoş
ger erlik gerekse **gelüñ görüñ** uş (SN-1023)

Emir/Tavsiye, Öğüt

bir kanaduñ naķşına **aldanmağıl**
ol kuşı ol bir kanadı **sanmağıl** (MT-31)

kimsene söylemedügin **söyleme**
kendü kendü cânuña kasd **eyleme** (MT-104)

ko halkı vü sen rızkuñı andan **öñ**
ki yaratdı ol rızkuñı senden öñ (SN-217)

naķāş didi ķayġuya **virme** canuñ
dürişgil ki saġlıġa ire tenüñ (SN-674)

cevheri **virme** dükāndār eline
altunı **degşürme** dumru pulına (G-10374)

Emir/Tehdit

boġazından müdde‘īleri **aşuñ**
ġaybet iden kişinüñ dilin **kesüñ** (MT-2226)

ħalk mālını kim iltür bir görüñ
kesüñ elini daġı boynın **uruñ** (MT-3608)

Emir/Telkin

şāh eydür ki **aġlamaġıl** iy ‘azīz
bilinmez ki noldı süheyl ile kız (SN-2782)

velī yigrek oldur ki sen şād **ol**
yola **ġir** ü ķayġudan āzād **ol** (SN-771)

şehvetüñi **ķo** ki ‘ışķa iresin
kendüzüñ terk **it** ki yāri göresin (MT-1687)

ana ķarnını üçinçi ev **ķıl**
tıfl ġālını daġı dördinçi **bil** (MT-1981)

zīra kim dīn diregi muħammed’ün
mevlididür **bilünüz** ol aħmed’ün (VN-168)

Emir/Temenni

bu senden ne ķonşılıġıdı hele
yavuz ķonşıya tañrı **virşün** belā (SN-2643)

düzüp koşup ışmarla nakkâşa hep
ki **onarsun** işlerini hâk çalap (SN-792)

tañrı bizi yurdumuzdan **irmasun**
bir nefes şudan bizi **ayırmasun** (MT-1030)

devletümüz girü yüz dutdı bize
aslan öldi tañrı yaş **virşün** size (MT-3759)

sen kabûl eyle niyâzın iy celîl
doğru yolda tevfiķuñ **olsun** delîl (G-103)

hem vuhû ile tuyûra kıl haber
bu gice gözden **götürsün** gafleti (VN-213)

Emir/Varsayım

sûreti eylemegil ma‘niye büt
gül bugün toğdı vü yarın öldi **dut** (MT-287)

‘âşıkı ma‘şûķ-ıla seyrânda **bil**
kanda kim yâr-ısa bizi anda **bil** (MT-832)

geçen gice olmışdurur aña yıl
tañ atınca dinlenmedi eyle **bil** (SN-1525)

çün ulular soħbetine giresin
eyle **bil** hâk hâzretine iresin (G-464)

Emir/Yakarış, Yalvarma

ben delîm itdüm saña kıldum cefâ
ol cefâya sen kerîm **eyle** vefâ (MT-721)

ululuḡ idüp ḡuluḡı ṣād **ḡıl**
süçiden bugün beni āzād **ḡıl** (SN-1210)

ḡamu ḡāresüzler ṣıḡınur saḡa
buḡa uğradum merḡamet **ḡıl** baḡa (SN-2270)

bunlaruḡ yüzi ṣuyıḡun iy kerīm
‘āṣıḡ’ a sen raḡmet **eyle** iy rahīm (G-224)

aḡulu biṣmiṣ ḡuzı ana söyledi
yime benden yā resulallah didi (VN-326)

Emir/Yeterlik

ne **bilsün** yavuz ḡonṣı yavuz olur
yavuzlara ṣeyṡān ḡulavuz olur (SN-1336)

‘arab’ dayıdı [kim] ilidür yemen
ne **bilsün** ki yaḡṣı nedür yāyaman (SN-2282)

pīṣvālıḡuḡı iṣbāt **eylegil**
bize bir ḡülṣehri gibi **söylegil** (MT-1569)

bu süleymān nice medh **itsün** anı
ḡünkü meddāhıdur anun ol ḡanī (VN-181)

2.2.2. –(y)A

Bu ṣeklin incelenen eserlerde istek-gereklik ve istek-istek türlerinin tüm alt işlevlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle telaffuzu olan ṣekiller arasında en sık başvuru olan ṣekildir.

Gereklik

yaḡıncaḡ nice bulduḡını ḡaḡ’ı

gerek **bilesin** kâbe kavseyni okı (SN-139)

gerek **varasın** iy nice şâra sen
gerek **kılasın** iy nice çâre sen (SN-682)

Gereklik/İhtâr

dilersen ki her bir yire şığasın
dilünji yalandan gerek **yığasın** (SN-276)

kimse şekker şanup ağu **yimeye**
yâgüneş aydın degüldür **dimeye** (MT-192)

duta ol doğru yolu doğru **gide**
ne ki yâd endîşe varsa terk **ide** (G-203)

bunlara irince uş kıldum beyân
bākısın **anlayasın** bundan hemân (VN-132)

Gereklik/İstidât-Liyâkât

sulţanun evvel gerek aşlı **ola**
andan ikinçi bütün ‘aklı **ola** (G-1732)

bir suvâle bin cevâb hâzır **ola**
müşkili hâll itmege kâdir **ola** (G-1746)

Gereklik/Öneri

düriş ola kim **bulasın** çâre sen
cihân için armayuban ara sen (SN-570)

eydeyim ger ışk ile dinler isen
ışk ile **dinleyesin** key er isen (VN-292)

Gereklik/Tahmin

gerek bunun içinde bir rāz **ola**
ki ‘ālemde anuñ bigi az **ola** (SN-466)

Gereklik/Tavsiye

eger diler olursa her bir kişi
ki **işleye** tañrıya yarar işi (SN-172)

dilerseñ ki bulasın öküş güvenç
gerek kimseden **almayasın** ilenç (SN-268)

her kim ister cānı rencden kurtıla
ol gerek gerçekleyin tevbe **kıla** (G-3011)

ol gerek evvel **düze** yol zādını
aluban gitmek-içün ol zādını (G-3171)

‘ākıbet çün ölmege **inanasın**
dirliği gülşehrī’den **öğrenesin** (MT-791)

ger buna gönül göziyle bakasın
can kulağına bu dürri **takasın** (VN-290)

Gereklik/Yakıştırma

kişi bulınur kim bir işde **ola**
ağa beñzer ancak ferişte **ola** (SN-199)

mūsa kim karnıdurur ağdı tır’a
ya‘ni kim çüpān gerek tağda **dura** (G-2552)

İstek

şeyh eydür emrüñe fermān **kılam**
cānumı dağı sağa kurbān **kılam** (MT-492)

meger şāh bir gün didi **turayım**
bu genci ki virdi atam **göreyim** (SN-453)

göz **olasın** görklülerün yüzine
nūr **viresin** gevdelerün gözine (G-5169)

İstek/Arzu

dilerdi ki birliğini **bildüre**
yiri gögi 'ilmiyile **toldura** (SN-54)

senün ol kutlu yüzün **göreyim**
bir su'ālüm vardur anı **sorayım** (MT-1406)

muştafā didi ki tutun **turayım**
ol yārānlarum katına **varayım** (VN-545)

İstek/Eğilim

vireyüm saña il ü şār ile genc
çü sen bizüm için yidün bunca renc (SN-654)

et yimeyüp kāni' **olayım** direm
anuñ uçun günde bir süñük yirem (MT-933)

bāri size ben bir ögüt **vireyüm**
dünyāda dirlik yigin **göstereyüm** (G-571)

çünki hāk evvelligin bildün ayān
dinle imdi **kılayım** sun'ın beyān (VN-65)

İstek/Gereklik

gerek yārumuzdan **viresin** nişān
ki ansuz yaraşmaz baña bu cihān (SN-665)

pes gerek kim **dirgüresin** tenleri
getüresin cünbişe meskenleri (G-5168)

‘ilm kanı kim bu işde şabr **idem**
girü koyup kendü işüme **gidem** (MT-395)

İstek/İhtâr

vara toğrı yol egriye **şapmaya**
duta haqqı vü bātıla **tapmaya** (SN-57)

İstek/İhtimal

ki tañrı ta‘ālā bir oğlan **vire**
benüm bu ölü gövdeme cān **vire** (SN-398)

İstek/İmkân

kişi gönli yok nesneye çün vire
bulınmaz nitesi eline **gire** (SN-577)

‘aşık oldılar anuñ dergāhına
her kul istedi kim **ire** şāhına (MT-256)

İstek/Beklenti

dil anlayanuñ dili **çürimeye**
sözi düzenüñ ağızı **kurımaya** (SN-362)

meger sākin **ola** birez ol oduñ
ki cānuña kendü elünle koduñ (SN-557)

mü’min ister kim yüregın **dağlaya**
zülfi zünnārın biline **bağlaya** (MT-361)

İstek/Öneri

dil içinde **söyleyesin** sözleri
hem kulağdan **diñleyesin** sözleri (G-5170)

İstek/Rivâyet-Pişmanlık

ki yiyüp **içeydüm** dünin [ü] günin
işideyidüm bu kópuzuñ ünin (SN-513)

İstek/Tasarı

kim inanuban uyar ise saña
benüm rahmetüm **ola** andın yaña (SN-117)

İstek/Teklif

şuçsuz öldürmekde yoğ-ısa günāh
ben **öleyim** dek sağ olsun pādişāh (MT-991)

İstek/Temenni

rahmetiyle hōş **duta** allah sizi
dōstına **bağışlaya** kamumuzu (G-197)

sen meger kim dutmaduñ benden melāl
āhirette **olasın** baña helāl (MT-730)

kanā‘at kılup loğma ger olsa az
helāk **itmeye** kişiyi hırş u āz (SN-295)

allah ana dāima luṭf **işleye**
kim sevābın okıyup **bağışlaya** (VN-39)

İstek/Vaad

ki ben tācumı taḥtumı mālumı
virem oğluma vü **çekem** elümi (SN-429)

digil ol ilden saña **getüreyim**
ne kim işüñ var-ısa **bitüreyim** (MT-1348)

ben dañı bir müşkilüm var şorayım
hall idersen şükrâne cān **vireyüm** (G-2240)

İstek/Yetkinlik

şehüñ rāzını kulları ne **bile**
meger şāh anı āşikāre kıla (SN-592)

2.2.3. –sA

Genellikle dilek-şart kipi başlığıyla ele alınan bu şekil sıfat fiil göreviyle incelendiğinde
gereklik ve istek türlerinin çeşitli alt işlevlerini iletir durumda olduğu gözlenmiştir.

Gereklik

kişi işlese iş aña **yarasa**
güneş yüzine uçamaz yarasa (SN-4133)

Gereklik/Tahmin

n'ideyim ne kılayım **n'itsem** olur
bilmezem hīç kaçaru **gitsem** olur (MT-1400)

Gereklik/Tavsiye

kimsene kim himmeti şoldur saña
sen dañı anı saña dōst **bilseñe** (G-9779)

çünkü degdi bu bilü haq'dan saña
bilmeyene bildürüp **anlatsaña** (G-9890)

İstek/Arzu

vākıf olsa cümle işi **añlasa**
'ārif olup uşbu sözi **diñlese** (G-1605)

İstek/Gereklik

şol bir ünden kâmusı cünbişdedür
görseñe kim her biri bir işdedür (G-19)

İstek/İhtâr

pes bu ‘âlem gözgüdür bir **bağsaña**
ne görürseñ sensin ol bir bağ saña (G-4561)

ma‘lûm oldu ol dahı bir gör yine
kimdür ol sekzinçi döstü **şorsaña** (G-9764)

İstek/İmkân

bilse bu söz ma‘nisin kândan gelür
aşlı ne‘ymiş kânkı ma‘dinden gelür (G-1606)

İstek/Öneri

rüstem eydür ben çıkıp **atsam** atı
sen tez aya dutmayasın key katı (MT-1179)

bir işâret irdi ol dem pes bağa
eytdi sen sen de anı **istesene** (G-5577)

İstek/Rivâyet-Pişmanlık

rüstem eydür bir taga **ursa-y-ıdum**
gürzüm ü zahmını **gösterse-y-idüm** (MT-1213)

İstek/Teklif

ol tamâm oldu bu kez sen **gelseñe**
kendüzüñ bilmek dilerseñ gel saña (G-4547)

İstek/Temenni

bay hîç yoğsul olam dip gam yimez

yoħsulı yoħsul u bay **olsam** dimez (G-8750)

2.2.4. –(y)All

Gereklik

deñeyelüm iş nedurur **bilelüm**
pes aña lāyık çāresin **ķılalum** (SN-2513)

şoħbetün ħaķķını terk **itmeyelüm**
yaluñuz seni ķoyup **ģitmeyelüm** (MT-616)

küfr ü inkār u ğümān terk **idelüm**
ģöñlümüz ğırçeklige **berķidelüm** (G-1134)

allah adın zikr **idelüm** evvelā
vācib oldur cümle işde her ķula (VN-1)

İstek/Eğilim

çü tanışdılar didiler **nidelüm**
tağılup ‘aceb ķancaru **ģidelüm** (SN-596)

biz **çıķalum** ortadan kim ħaķ diler
yıl elinde fānī ola ‘ādiler (G-4185)

İstek/Gereklik

dilümüzi ‘özü-ile **bileyelüm**
şeyħümüzü tañrı’dan **dileyelüm** (MT-633)

İstek/İhtâr

istemekden oturup **armayalum**
pīşvāsuz hem yola **varmayalum** (MT-50)

İstek/İmkan

bunlar eytdi dönmezüz biz söz ile
nesne göster kim **görelüm** göz ile (G-237)

İstek/Beklenti

bu kez dün ü gün çäre **isteyelüm**
ağa çäre vardur çü degül ölüm (SN-675)

İstek/Öneri

dün ü gün ağa karşı **oturalum**
aradan bu yok fikri **götürelüm** (SN-556)

başumuzu kılıça **yastayalum**
leşkere bir pâdişâh **isteyelüm** (MT-48)

begler eytdi didüğün **işleyelüm**
buyurursañ yapmağa **başlayalum** (G-1517)

İstek/Teklif

tur örü bu endişeden **geçelüm**
kılup zevk yiyelüm [ü] **içelüm** (SN-551)

imdi gel bu ma‘niyi **irdeyelüm**
kendüzümüzde ne var **isteyelüm** (G-1429)

baña bir iş düşdi gelün **gidelüm**
rüm’a vü bu müşkili hall **idelüm** (MT-343)

2.2.5. -(y)Asl

Gereklik/Tahmin

gemi **varası** yire varmış ola
vaşl-ı hak **olasıdur** ancak şifâ (VN-558)

İstek/İmkan

iki pulı yok cihānda **sayası**

bir soğum etmegi yokdur **yiyesi** (MT-135)

2.2.6. (y)IsAr

Gramer çalışmalarında umumiyetle tarihi şivelerimizin “gelecek zaman” eki olarak verilen bu şeklin metinlerde “tasarı, vaad ve yetkinlik” alt işlevleriyle istek bildirdiği görülmüştür.

İstek/Tasarı

garīblıhda gözüm çü yaş **tolısar**

benüm münisüm dün gün ol **olısar** (SN-2311)

İstek/Vaad

ne kim dileyesin **olısar** kabül

girü dönicek beni kullıhda bul (SN-131)

İstek/Yetkinlik

çü bende ne uş kaldı vü ne bilü

ne iş **başarısar** eyitgil delü (SN-754)

2.2.7. -mAll+Ø+Ø+Ø+ol-Ø-

ne bir nesnedür ki anı bulalar

ne yarar ki **istemelü** olalar (SN-554)

2.2.8. -(A/I)r

Çoğunlukla istek dışında alışkanlık, olgu, tahmin gibi üst işlevleri aktaran -(A/I)r şekli isteğin “temenni” işleviyle bir yerde tespit edilmiştir.

İstek/Temenni

girü son vaktında görün himmetin

ümmetin hak’dan **dilerdi** ümmetin (VN-568)

3. BÖLÜM: İŞLEVLER VE ŞEKİLLER İLE OLUŞAN ÇERÇEVENİN DEĞERLENDİRMESİ

Öncelikle sıfat fiil kategorisi altında işlediğimiz “istek” işlevi Eski Türkçeden bugüne gerek dil gerek edebî metinlerimiz ve pek tabii konuşma dilimizde yadsınamayacak ölçüde bir kullanıma sahiptir. Bu canlılık ile alt işlev ve şekil zenginliğine kavuşan istek işlevinin söz dizisinde türlü anlamları iletebilirliği dikkat çeker. Hemen her konuda başvuru bu işlev bilhassa Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde verilen eserlerin muhteva yönünden dinî-didaktik, öğüt verici, doğru yola teşvik edici, uyarıda bulunucu ve benzeri yönlerinin olması istek işlevinin metinlere de sirayet eden bu canlılık hâline en büyük sebeptir. XIV. ve XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi döneminin dil ve edebî özelliklerini yansıtmaları açısından çok kıymetli olan Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayrı, Garībnāme, Süheyl ü Nevbahār ve Vesīletü’n-Necāt (Mevlid) adlı eserler bu çerçevede incelendiğinde istek işlevini gerçekleştiren geniş bir malzeme birikimine ulaşılmıştır. Dolayısıyla mevcut eserlerin alt işlev türlerinin ihtiyacını karşıladığı görülmüştür.

İsteğin en şiddetli hâli olan “emir”, incelenen eserlerde en çok tespit edilen alt işlevdir. Bu durumun sebebi, eserlerin muhtevaları gereği cümlelerin temayül ettikleri güçlü bir istek vardır. Örnek olarak Hz. Muhammed’in yaşamını işleyen ve Mevlid adıyla bilinen eser, yine aynı bağlamda bir öğüt kitabı olan Garībnāme isteğin bu en güçlü hâli olan emir için incelenmeye çok müsait kaynaklardır. Eserlerin öğretici, teşvik edici ve emredici üslubu okurlarına ders verir niteliktedir. Bu bağlamda ele alınan ve çalışmaya eklenen örnekler emir işlevinin mahiyetini ve sınırlarının genişliğini açıkça göstermiştir. Söz dizisinde en çok başvuru *ana alt işlev* olmasının yanı sıra; toplamda on sekiz alt işleve ulaşması diğer ana alt işlevlere nazaran nicelik olarak daha fazla anlam aktardığı sonucunu vermektedir. Emir işlevli örneklerde tamlananın telaffuz edilmediği görülür çünkü bütün vurgu tamlayanda yani fiilde toplanmak durumunda kalır. Görev kategorisinde bulunan tamlanan -Ø (damga) ile gösterilir. Bu görev unsuru diğer sıfat fiil ekleri ile yerdaş konumda işaretlenir. Bugün yapılan dil bilgisi çalışmalarındaki en büyük yanlışlardan biri Eski Anadolu Türkçesindeki kişi eklerinin emir eki hatta emir kipi olarak gösterilmesidir. 2. şahıslarda kullanılan +Gİl, +(U)η/-(U)ηUz ve 3. şahıslarda kullanılan

+sUn/-sUnlAr ekleri kişi ekleridir. Emir sıfat fiil eki ise açıkladığımız üzere -Ø ile işaretlenmelidir.

Gereklik işlevi yine metinlerde ihtâr, tavsiye, öneri gibi anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinin dil bilgisi öğretiminde gereklik için -mAll şekli verilir. İncelediğimiz metinlerde bu şekle -mAll+Ø+Ø+Ø+ol-Ø- ekleşmesiyle rastlanmış olup; genelde bu işlevi -(y)A bazen de -sA ve -(y)All şekillerinin icra ettiği görülmüştür. İlerleyen yüzyıllarda -mAll şekli gereklik işleviyle kullanılmaya başlansa da incelenen eserlerde pek tercih edilen bir ek durumunda değildir. Günümüzde “gereklik kipi” adı altında işlenen bu şekil istek işlevinin diğer alt şekilleriyle yerdaşlık oluşturan bir sıfat fiil ekidir. İncelenen eserlerde gerekliliği aktardığını söylediğimiz -(y)A şekli ise gereklik ana alt işlevinin sahip olduğu bütün alt işlevleriyle karşımıza çıkmıştır. Öyle ki eserlerin öğretici, tavsiye verici ve bunların benzeri nitelikte oluşu gereklik işlevini tespit edebilmemize anahtar olmuştur.

İstek ana alt işlevinde arzu, eğilim, ihtâr, beklenti, teklif ve temenni tespit edilen örneklerdeki başlıca alt işlevlerdir. Günümüz Türkçesinde ekseriyetle istek kipi olarak öğretilen -(y)A şekli istek-istek işlevinin her alt işlevinde görülmüştür. Yine günümüzde de istek ileten -sA, -(y)All şekilleri metinlerde çeşitli aktarımlarla kullanılmıştır. -(y)All şeklinin genellikle örneklere teklif, öneri ve eğilim anlamlarını verdiği tespit edilmiştir.

Günümüzde ve tarihi şivelerimizde çeşitli sıfat fiil işlevlerinde kullanılan -(y)AsI şekli isteğin gereklik/tahmin ve istek/imkân alt işlevlerinde, -(y)IsAr şekli tasarı, vaad ve yetkinlik alt işlevlerinde tespit edilmiştir. Ancak metinlerde bu şekillerin istek işlevinde kullanıldığı seyrek tir. Aynı şekilde umumiyetle alışkanlık, olgu, tahmin gibi alt işlevleri aktaran -(A/I)r şekli ise bir yerde (VN-568) temenni alt işleviyle karşımıza çıkmıştır.

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesindeki istek durumunu tespit etmek amacıyla sınırlı bir çerçevede yürüttüğümüz eser incelemeleri 14. ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi döneminden *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı* (14. yy), *Garībnāme* (14. yy), *Süheyl ü Nevbahār* (14. yy) ve *Veīsletü'n-Necāt* (15. yy) adlı eserleri içermektedir. Bu eserlerde istek işlevini icra eden sıfat fiil eklerinin üç ana alt işleve sahip olduğu görülmüştür. Bunlar; *emir*, *gereklik* ve *istek* işlevleridir. Bu üç ana alt işlev esas alındığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Bu istek işlevli sıfat fillerin içinde en sık kullanılan “emir sıfat fiil eki”dir. Taranan metinlerden hareketle emir sıfat fiil ekinin toplamda on sekiz alt işlevi karşıladığı tespit edilmiştir. Bu on sekiz işlevden ihtâr, tavsiye, telkin ve temenni en fazla örneği bulunan alt işlevlerdir. Bunun sebebi Eski Türkçeden bu yana dil ve edebiyat geleneğimizde öğüt, tavsiye, ihtâr, beklenti ve benzeri konuların oldukça fazla tercih edilmiş olmasıdır. Örneğin Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı *Mevlid* dini ve öğretici bir eser olması hasebiyle emir işlevli örneklerle sık sık rastlanır. En az örneğe rastlanan alt işlevler ise acıma, izin, sebep bildirme ve yeterliktir. Bunların dışında dikkat çekme, imhâl, beklenti, öneri, rica, sınırlama, teşvik, tehdit, varsayım ve yakarış incelenen metinlerde tespit edilen diğer alt işlevlerdir.
2. Kullanım sıklığı ve sahip olduğu alt işlev sayısı yönünden istek-emir alt işlevini istek-istek alt işlevi takip eder. Bu ana alt işlevin de on dört alt işleve sahip olduğu tespit edilmiştir. Arzu, eğilim, gereklik, ihtâr, ihtimal, imkân, beklenti, öneri, rivâyet-pişmanlık, tasarı, teklif, temenni, vaad ve yetkinlik tespit edilen alt işlevlerdir.
3. Üçüncü olarak gereklik ise taranan metinlerde emir ve istek alt işlevlerine kıyasla daha az alt işleve sahiptir. İhtâr, istidât-liyâkat, öneri, tahmin, tavsiye ve yakıştırma gereklik işlevini karşılayan alt işlevler olarak belirlenmiştir.
4. İncelenen metinlerde sekiz farklı istek şekli tespit edilmiştir. Bunlar şöyledir: -Ø, -(y)A, -sA, -(y)AII, -(y)AsI, -(y)IsAr, -mAII ve -(A/I)r.
5. Telaffuz edilen şekillerden en sık kullanıma sahip olan “-(y)A” şeklidir. Eski Anadolu Türkçesinde geniş zaman eki olarak da kullanılan bu ek istek yorumuyla ele alındığında ise birçok farklı işlevi iletebildiği görülmüştür. “-(y)A” şeklinin bu dönemlerde kullanıldığı ana alt işlevler “gereklik”, “istek” ve bunlara bağlı çeşitli alt işlevlerdir.
6. -(y)A şeklinde olduğu gibi bir şeklin birden fazla işleve sahip olmasıyla birlikte bir işlevin farklı şekillerle de kullanılabildiği tespit edilmiştir.

7. Nihayetinde istek işlevi sahip olduğu birçok şekil ve alt işlevleri bakımından çalışılmaya uygun konulardan biriydi. Nitekim istek, daha önce üst işlev olarak müstakil bir çalışmada ele alınmamış durumdaydı ve bu amaca sadık kalmak suretiyle işlevlerin gözetildiği bir çalışma ortaya konmaya gayret edildi. Neticede ortaya çıkan veriler, çalışmamızın malzemesini oluşturan kaynakların istek kategorisini gerek alt işlev gerek şekil bakımından yeterince karşıladığını gösterdi. Ancak dönemin diğer eserleri de incelendiğinde başka alt işlevler ve şekillerin tespiti pek tabii yapılabilir ve daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Zira Eski Anadolu Türkçesi için her yeni araştırma yeni bulgular ortaya çıkaracak zenginliğe ve niteliğe erişmenin imkânını sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (2004). “*Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*”, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Altuntaş, S. (2019). “Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden Süheyl ü Nev-Bahār’daki Özdeyişlere Genel Bir Bakış” *Uluslararası Beşerî Bilimler Ve Eğitim Dergisi (IJHE)*, Cilt 5, Sayı 11, S. 607 – 639.
- Banguoğlu, T. (2015). “*Türkçenin Grameri*”, 10. Bsk., Tdk Yay., Ankara.
- Başdaş, C. (2006) “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler” *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Ciğa, Ö. (2013). “*Süheyl ü Nev-Bahār (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)*” Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı, Diyarbakır.
- Çağatay, S. (1948). “Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları II. Partisipler”, *Dtcfd Dergisi*, C.V, Ankara.
- Demir, N., Yılmaz, E. (2003). “*Türk Dili El Kitabı*”, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2009). “*Türkiye Türkçesinde Eylemsi*”, Tdk Yay., 2009.
- Deny, J. (1941). “*Türk Dili Grameri*” (Osmanlı Lehçesi), Çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, *Belleten*: 83-145.
- Ediskun, H. (2003). “*Sesbilgisi- Biçimbilgisi- Cümlebilgisi Türk Dilbilgisi*”, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul.
- Emre, A. C. (1945). “*Türk Dil Bilgisi, Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*”, Tdk Yay., Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Eraslan, K. (1980). “*Eski Türkçe’de İsim-Fiiller*”, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., No: 2731, İstanbul.
- Ercilasun, A. B. (2016). “*Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*”, Akçağ Yay., Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2024). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I-II Bildirileri (1993-1998)*, Tdk Yay., Ankara.
- Ergin, M. (2012). “*Türk Dil Bilgisi*”, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul.
- Gencan, T. N. (1974). “*Dilbilgisi*”, Tdk Yay., İstanbul.
- Gülsevin, G., Boz E. (2004). “*Eski Anadolu Türkçesi*”, Gazi Kitabevi, Ankara.

- Gülsevin, G. (2002). “Eski Türkiye Türkçesinde “İstek Kipi” Üzerine”, *İlmî Araştırmalar* (13), 35-50.
- Gülsevin, G. (2017). “*Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*”, 4. Bsk., Tdk Yay., Ankara.
- Güvenen, E. (2016). “*Mantıku’t-Tayr’ın Dilbilgisel Özellikleri ve Dizini*” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). “*Karahanlı Türkçesi Grameri*”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, G. (2013). “*Türkçenin Dil Bilgisi*”, 2. Bsk., Akçağ Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1992). “*Grammer Terimleri Sözlüğü*”, Tdk Yay., Ankara.
- Korkmaz, Z. (2009). “*Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*”, 3. Bsk., Tdk Yay., Ankara.
- Korkmaz, Z. (2013). “*Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*”, Tdk Yay., Ankara.
- Kükey, M. (1975). “*Türkçenin Sözdizimi*”, Kardeş Matbaası, Ankara.
- Pekolcay, N. (2005). “*Mevlid-Süleyman Çelebi*”, Dergâh Yay., İstanbul.
- Şahin, H. (2011). “*Eski Anadolu Türkçesi*”, 3. Bsk., Akçağ Yayınları, Ankara.
- Topçu, Ç. (2011), “*Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi*” Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Bilim Dalı.
- Timurtaş, F. K. (1970) “*Süleyman Çelebi-Mevlid*”, İstanbul.
- Timurtaş, F. K. (1977), “*Eski Türkiye Türkçesi-Xv. Yüzyıl-Grammer-Metin-Sözlük*”, İstanbul.
- Turan, Z. (1999) “Cümlelerin Yapısı İle İlişkilendirilen “Basit” Ve “Birleşik” Kavramları Üzerine”, *Türklük Bilim Araştırmaları*, 8. Sayı, Sivas.
- Turan, Z. (2008) “Gösterme Sıfat Fiili”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Akçağ Yayınları*, Ankara.
- Turan, Z. (2018). “Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları” *Türkbilig*, 35:101.
- Turan, Z. (2020). “Türk Dilinde -sa Şekilli Ek(Leşmeler)İN Çözümlemesinin Esasları”, *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı*, Kesit Yay., İstanbul.
- Uzun, N. E. (1998). “*Dilbilgisinin Temel Kavramları*”, Ankara.
- Üstüner, A. (2000). “*Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*”, Tdk Yay., Ankara.
- Vardar, B. (2002). “*Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*”, Multilingual Yay., İstanbul.

Yavuz, K. (2000). “*Aşık Paşa-Garib-Nāme*”, Tdk Yay.: 764/1, İstanbul.

“*Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayri*” Hazırlayan: Kemal Yavuz. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78427/gulsehri---mantikut-tayr.html> Erişim tarihi: 13.02.2024

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Özge ÇELİK	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
1. Çelik, Özge. (2024). Mu'înü'l-Mürîd'de /+DIn/ Şeklinin Hâl İşlevleri. <i>Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (USBD)</i> , 8(34), s. 168-180. doi: 10.52096/usbd.8.34.10	